

Pesten i Kiøbenhavn 1711.

En historisk Beretning

af

Dr. F. B. Mansa.

Credie og sidste Afdeling.

I foregaaende Afdeling ere de vigtigste Medicinal-Foranstaltninger fremhævede, som paa hlin Tid toges, deels for at forebygge Pesten, deels for at formindste de Rædsler, der fulgte i dens Spor, ligesom ogsaa de mangehaande Hindringer ere udviklede, som optaarnede sig imod disse Foranstaltninger, baade paa Grund af Tidsomstændighederne, de locale Forhold, og Menneskenes Umoralitet og Laster. Den opmærksomme Læser vil let være kommen til den Slutning, at Hovedaarsagen, hvorfor mange af de særdeles hensigtsmæssige Love ikke medførte et bedre Resultat, maa søges dert, at Sundheds-Commissionsen, som skulde varetage Stadens Interesse i denne Henseende, ikke var tildeelt en større executiv Myndighed. Historien viser, at flere Stater, saavel i ældre som nyere Tider, naar store politiske Farer truede deres Eksistens, med Held have grebet til det Middel, at overgive en dictatorisk Myndighed til en enkelt Mand; noget Eguende burde vistnok skee, naar et saa ødelæggende fysisk Onde, som den her omtalte Pest,

bryder ud over en Stad eller et Land. Havde Kongen saaledes forlenet den af ham nedsatte Sundheds-Commission med en absolut Myndighed, ikke alene til at udstede Love, men ogsaa til at haandhave deres punctuelle og øieblikkelige Efterlevelse, da vilde megen Ulykke, mangen Scandal være forebygget, mangt Menneskeliv reddet, ligesom Riv og Uenighed mellem Sundheds-Commissionen og de forskjellige Autoriteter afværgt. Kongen havde vel ved sin Vortreise nedsat et Conseil, der i hans Fraværelse skulde stadfæste de Foranstaltninger, som Sundheds-Commissionen ønskede tage; men deels opholdt dette Conseil sig ikke i den af Pesten betrængte By, saa at det stedse foranledigede nogen Tidsspilde, naar dets Indvilligelse skulde indhentes; deels kunde, ifølge Sagens Natur, de af Commissionen til Conseillet indgivne Forsøillinger om en foreslaet Foranstaltnings Nødvendighed kun stee skriftlig, og altsaa ikke med det mundtlige Ords overbevisende, og de unyttige Modgrunde paa staaende Fod tilbagedrivende Kraft; deels led Conseillet sig ikke stelden altsor meget paavirke af de andre Autoriteter og deres Interesser, saa at Sundheds-Commissionens bedste Planer ofte herved medte høist skadelige Hindringer; deels endelig vovede Conseillet ikke steds i vigtige Sager at afgive en bestemt Mening, men troede sig forpligtet til først at indhente Kongens Afgjørelse, og da denne opholdt sig med Armeen i Tydskland, stete derved ofte flere Dages, ja endog Ugers Ophold. Alt dette frembragte en beklagelig og fordærvelig Vaksen, der ikke kunde være andet end uheldbringende, og har i Efterverdenens Dom nedsat Sundheds-Commissionens Bestræbelser mere end fortient.

Lægger man til disse Hindringer for at denne Commission kunde tilfredsstille sig selv og Publicum, de utvivlsomme Misgreb, ja vel endog Pligtforsømmelser, som den enten in pleno, eller dens enkelte Medlemmer, overvældede af saa mang-

fældige og mangehaandte Forretninger, af saa tallose, saavel offentlige som private Betyrninger og Sorger, af et saa uhyre Ansvar, som det, der var lagt paa dens Skuldrer, vanskeligen skulde have kunnet undgaae; og betænker man endelig, hvor hyppig Commissionen maatte sættes i den Nødvendighed, at støde an, saavel mod Autoriteters og Corporationers, som imod Privates personlige Interesser: saa vil man let indsee Grunden til, hvorfor det ikke kunde være anderledes, end at den maatte paadrage sig de Samtidiges Misfornøielse, endskiøndt disse burde have kiendt de mislige Forhold, hvorunder den virkede, og have dømt mere billigt. Fra Tid til anden indløb derfor ogsaa mere eller mindre vægtige Klager til Kongen over Sundheds-Commissionens Handlemaade, uden at det synes, som om han derved har ladet sig bevæge til at unddrage den sin Tillid. I een af de mere betydelige af disse anker den uavngivne Klager ¹⁾ over 1) at Sundheds-Commissionen havde udviist altfor stor Tryghed og Elgeghedsighed, da Pesten udbrode i Helsingør og senere i Kiøbenhavn, hvorved en høist fordærlig Udsættelse af passende Sundhedsloves Udgivelse og Sygehuses Indretning var foranlediget; — 2) at 11 Skibe, ladede med Hør og Hamp, vare ved Sundheds-Commissionens

¹⁾ Skjøndt Klagen var indsendt uden Navn til Kongen, synes Sundheds-Commissionen dog at have haft en til Visshed grændsende Formodning om, at den hidrørte fra Kiøbenhavns Magistrat. Misforstaaelsen imellem disse Autoriteter batede sig fra Forordningen af 1ste August, om hvis Forklaring og Iværksættelse de ikke kunde blive enige, saa at Kongen ved Rescr. af 5 Aug. saae sig i den Nødvendighed at maatte befale, at der skulde udværges 2 af hver af disse Autoriteter for at overlægge, hvoreledes Befalingen kunde opfyldes uden Forhaling. „Saa er det og“, siger Kongen, „Vor alvorlige Villie, som Vi formode, at I i denne almindelige betymerlige og forlige Tilstand samtlige En og Hver efter Eder^s allerunderdanigste Pligt, uden nogen Indvending, gjøre Eder^s yderste Bliid ubi Alt, hvad som til Statens Conservation kan tiene.“

Mangel paa Tilfyn affeilde til Aalborg fra Kiøbenhavn, medens Pesten grasserede stærkest i denne Stad; ligesom at der i det Hele ikke vistes Strengheid nok ved Pærsers Udstedelse og Bisitering, og ved den smittede Hovedstads Samfærdsel med det øvrige Land; — 3) at de inficerede Senge og Sengeflæder ikke, ifølge Anordningen, vare opbrændte; — 4) at Begravelseerne, tværtimod de udstedte Love, skete med Ceremonier; — og 5) at Sundheds-Commissionen ikke tilstrækkeligt havde sørget for de Syges Optagelse i Hospitalerne; og at desaaarsag mangfoldige Mennesker (henimod 1200) uden Hielp vare døde paa Gader og offentlige Pladse. — I det udførlige og ikke uinteressante Forsvarsbrev, som Sundheds-Commissionen i denne Anledning, under 12te October, skrev til Kongen, afviser den den første Klagepost som sig uvedkommende, da den ved Pestens første Udbrud i Helsingør og senere i Kiøbenhavn endnu ikke var nedsat; og overfører den anden deels paa Hovedstadens, deels paa de andre Stæders respective Magistrater, der selv, ved Tilfyn med Pæserne, havde at sørge for Farens Afvending. Den fremhæver forresten, at de omtalte 14 Skibe rimeligviis ere bortgaaede fra Kiøbenhavn forinden Offentliggjørelsen af Forordningen af 1ste August, og at Samfærdsele med den betrængte Hovedstad umulig ganske lod sig forhindre, deels af andre Grunde, men især fordi Hensyn maatte tages til „at Stadens af Pesten skaanede Indbyggere ikke skulde døe af Hunger eller gjøre Oplob og Tumult af Utaalmodighed“; og endelig fordi den i Soen værende Drlogsflaades Proviantering og Forsyning med Ammunition og andet Krigsmateriale hvilede paa Forbindelsen med Kiøbenhavn. Den tredje Klageposts Gyldighed indrømmer Sundheds-Commissionen, men undskylder den (og vistnok med god Grund, hvorom mere siden) med Humanitets-Hensyn. — Hvad den fjerde Klagepost angaaer, da tilstaaer Sundheds-Commissionen, at

Indbyggerne i Kiøbenhavn, saalænge iffun Bestemmelserne i Forordningen af 1ste August vare gjeldende, faldt fra den ene Misbrug i den anden; men erklærer, at lignende Klager nu ikke længer kunne have Krav paa at lade sig høre, efterat Placaten af 16de Sept. (see ovenfor) var emaneret; især da Commissionen havde seet sig istand til at bringe en Vagt paa Benene, der idelig med en Vagtmester i Spidsen patrouillerede i Staden og strax erqverede Placatens Vydennde. — Men af alle Klageposterne synes ingen i den Grad at have saaret Sundheds-Commissionens Følelse, som den sidste. Den udvikler til sit Forsvar, hvorledes den, saasnart den var bleven constitueret, med al Kraft havde paastryndet Indrettelsen og senere Udvidelsen af Bodruffs Lazareth, saa at det deels i Bygningerne selv, deels i de ved disse opførte Telte og Baraquer kunde rumme henved 500 Syge; hvorledes den i samme havde optaget saa mange Syge som muligt ¹⁾, uanseet Officianternes

¹⁾ Det Commissionen hentyder paa, at Engdommens hurtig dræbende Kraft gav den god Leilighed til snart at indbrømme andre Syge de derved ledigblevne Pladse, anfører den tillige, at alle Reconvalescenter snarest mulig bleve bragte til Quarantainehuset, naar de ei havde aabne Skader. Det hørte til een af de staaende Klager, at Patienterne bleve udskrevne af Lazaretherne, førend de Carunkler og Buboner, hvoraf de havde lidt, vare lægede. Paa en Tid, da Hospitalet ikke kunde rumme den Mængde af Syge, som trængte til at indlægges, burde de allerede optagne Syge neppe forblive tilbage, indtil saa langsomt helbredelige Under, som de nylig nævnte, vare fuldkommen hævede. At Sundheds-Commissionen imidlertid hen i October Maaned (d. 7de) kunde befale, at Barbererne paa Lazaretherne skulde give skriftlige Attester paa, at de udgaaende Patienter vare fuldkommen friske for Bylber o. s. v., kan maaffee have været i sin Orden og have beroliget Gemytterne; men med Strengheid at overholde et saadant Princip, medens Pesten bestandig var i Ziltagende, synes ikke at burde fremhæves som et Beviis paa Pligtopfyldelse, og blev heller ikke i Gierningen giennemført; hvilket Sundheds-Commissionen desuden aabent vedkiender sig i det forhen anførte Brev til Kongen af 29de August.

ynkelige Klager over Hospitalets Overfyldelse; frimodig beder den Kongen at erindre, hvorledes den, under disse Omstændigheder, paa det Hurtigste og Kraftigste havde rettet sine Bestræbelser paa at faae oprettet endnu et Hospital, og hvorledes de mange Forhælinger ved Krigshospitalets Indrømmelse, og de ved disse Forhindringer forarsagede Dødsfald og Ulykker, ikke kan komme den til Last. „Men“, skriver Commissionen, „skulde Angiveren mene, at 1200 Syge paa Gaderne ere creperede, efterat Krigshospitalet var os overleveret, da er dette en lige saa malicios som taabelig Angivelse.“ Den kalder den hele Stad, med verdslig og geistlig Dyrighed, til Vidne paa, at store, til den Ende indrettede Sygevogne, hvori i det mindste 24 Personer kunde rummes, i de første tre Dage fra den 28de Aug. førte Pestsyge fra den tidlige Morgen til den sildige Aften fra Staden, Citadellet og Leiren, og at saaledes Alle, der bleve anmeldte, strax udførtes til Lazaretherne. „Vi ere saa forsikrede om Angivelsens Usandsfærdighed, at vi understaae os at begiere af Gders Majestæt, at det ved offentligt Trommeslag her i Staden maa forkyndes, at Enhver, som siden den 2den Sept. har begieret sine Syge udforte, og ei faaet dem udforte, vil angive det; da vi tilbyde os for hver Syg, som, efter foregaaende Begiering til os, ei er bleven indlagt paa et af Lazaretherne, at betale af egne Midler 100 Rdlr. Vi anraabe Gud til Vidne, at vi have gjort Alt hvad der var Mennecker muligt. Endeel af os, som af Gders Majestæt fra Commissionens første Begyndelse bleve beskikkede, have i 10 samfulde Uger, indtil Conseilet ordinerede, at flere skulde komme os som udmattede til Hielp¹⁾, holdt det ud fra Morgen til

¹⁾ 3 Stutningen af Aug. frembar Sundheds-Commissionen sin Nød for Kongen. „Det er nu,“ skrev den, „paa syvende Uge siden, da det behøvede, Gders Majestæt at beordre os i denne Sundheds-Commission, hvori vi af yderste Evne daglig have siddet og gjort Alt,

Alten, ja ofte hellige Dage med, og arbeidet i Commissio-
nen, staaende alle de sig daglig i Snese og Hundrede-Tal
til os indtrængende mistænkte, smittede, ja ofte halvdøde Men-
nesker til Gienfvar, ved mundtlige og skriftlige Resolutioner;
og ikke sparet at udsætte vort eget Liv, men med al optænke-
lig Flid offret vore Kræfter i de mange sværmødige Forretnin-
ger, som foresaldt ved saa mange Fattiges Begravelse, saa
mange Syges Udførelse, ved Lazarethernes og Quarantainehu-
sets Indrettelse, ved at forsyne Fangerne, som udenfor Sta-
den fastede Jord paa Eigene, ligeledes Studenterne, Pestdra-
gerne, Liigkvinderne, Heste og Vogne i Staden o. s. v. med
Alt, hvad de hver især paa deres Maade trængte til; og ende-
lig med de mange andre Betiente, der skulde instrueres om
hvad de havde at iagttage o. s. v. Og Forsædrene havde
os dog ikke det Ringeste fra forrige Pesttider efterladt, hvor-
paa vi kunde bygge. Alt i en saa bedrøvelig Tid alle Anord-
ninger strengt kan følges, eragter Ederes Majestæt, ikke er mu-
ligt, helst da Døden daglig gjør store Forandringer, og de
fleste Mennesker ere forfagte og ligesom desperate; og vi selv

hvad der har været os muligt; men saasom Biskoppen, Schoutbysnacht
Jubichær, Politimester Ernst og Justitsraad Mettler formedelst
deres andre Forretninger ei kan være med ved de daglige Forhand-
linger i Sundheds-Commissjonen, Hr. Borgemeister Eichet for Svags-
hed ei har været hos os i 4 Uger, Doctor Wagener salig i Herren
er hensovet (han mødte sidste Gang i Commissjonen d 14de Aug.)
Commerceraad Piørning nu ogsaa ligger til Sengs, Hr. Hans Mi-
chelsen Holm, som er en af de 32 Mænd, har en Død i sit Huus:
saa udbede vi os af Ederes Majestæt, at andre Mænd maae beskikkes til
vor Assistance o. s. v. Consellet rescriberede strax anden Dagen
derefter, at General-Commissariatet, Hofretten, Borgretten, Magi-
straten samt Commandantflabet i Abh. skulde udnævne Nogle af
deres Samfund, som kunde supplere Sundheds-Commissjonen, dog saa-
ledes at 2 af de ældre altid var tilstede i den. De andre skulde
møde skiftevis, „for at Forretningerne ikke skulde falde dem altfor
besværlige.“

kunne ikke negte, at vi jo mange Gange have høvt stor Marsag til at frygte for, at det skulde være gaaet os her som i andre Stæder er skeet, at de Døde for største Delen bleve ubegravede, og Faa eller Ingen levedes af Pesten. At Contagiosnen fra Hovedstaden til flere Stæder har udbredt sig, vil Eders Majestæt ikke nogen menneskelig Forsømmelse tilskrive; thi det er bekendt, at da først Hovedstæderne, som Stockholm eller Warschau, med Pesten vare befængte, har det ikke kunnet forebygges, at jo de mindre Stæder i Sverrige og Polen ere blevne inficerede; dog kan man ikke noksom takke Gud, at Sygdommen ikke har udbredt sig videre i Danmark, end bekendt er.¹⁾

Omtrent en Maaned senere indløb over Sundheds-Commissionen en ny Klage, der vel var af mindre Vigtighed, men affattet i nok saa lidenskabelige og fiendske Udtryk. Klagen gik blandt Andet ud paa: 1) „den elendige og meget miserable Medfart med de Fattige, som paa Lazaretherne ere indlagte“. „Deres Mad og Drikke,“ hedder det, „er heel slet, ilde haandteret, halv kogt, undertiden halv raaden.“ 2) Barberernes slette Opvartning og Forsømmelighed; „de tractere de Syge ilde; de kaste Plaster og andet Mere hen til dem som til Hunde, lade dem uden Vindfler og Plinned; vil den Syge være cureret og bruge Sligt, maa han hjælpe sig selv.“ 3) „Mange døde formedelsst den slette Opvartning; de klædes da af de forbandede

¹⁾ Denne Erklæring er underskrevet af alle Commissionens Medlemmer med Undtagelse af Statsraad Seckmann, Committeret i General-Commissariatet, der paa den Tid var uopstelig. Paafaldende er det imidlertid, at denne, da Erklæringen sendtes ham til Paategning, undskyldte sig og sendte den upaategnet tilbage; hvad enten han nu virkelig paa Grund af Sygdom ikke har kunnet eller villet læse Brevet igennem og underskrive det, eller han ikke har været enig med Commissionens øvrige Medlemmer. Han var en af dem, der i den senere Tid var indtraadt i Commissionen.

Baagefoner af deres Klæder, og de nøgne Kroppe fastes derpaa ud i en stor Pøl, ret som vare de døde Bæster; og dog efterlade en stor Deel af de Døde Uinnet og Uldent, ja Penge til en Kiste o. s. v. — Sundheds-Commissionens velstrevne og i en rolig Tone affattede Forsvar i Anledning af denne Klage er dateret d. 14de Nov.: „Vor Erklæring,” skriver den, „vilde falde vidtloftig, dersom vi skulde foredrage vore Kazarethers Tilstand og de derpaa giorte Unordninger og Anstalter foruden de utallige Fortrædeligheder, Sorger og den Møie, vi derved stedse have havt. Da Enhver af vore Betiente har Tilladelse til at forebringe os deres Bemærkninger, saa vil vore Protocoller og Copiebøger samt Rapporter bedst vidne, hvori Klagerne ere sande. Det er let at indsee, at her, saavel som i andre Hospitaller, hvor saa mange gemene Folk ere sankede, en og anden Ustikkelfighed kan begaaes, skøndt Præsterne ere beordrede til saadant muligst at forekomme, ved daglig at trøste de Syge med Guds Ord, ved Morgen og Aften at holde Bøn og hver ottende Dag Prædiken. Dersom alligevel nogen Ustikkelfighed med Guds Bespottelse, Sværgeren og deslige begaaes, er det ham, tilligemed Overmesteren og Striveren, tilladt over den Skyldige at holde Standret, Samme ved den anordnede Tugtemester med Thyrepidsken og Halsjern at lade afstraffe, og os det strax tilkiendegive; medens de i store Forseelser Skyldige med Bagt sendes til gamle Arresthuus. Alt dette kunne vi bevise af Protocollerne o. s. v. — Men for end mere at godtgjøre det Ugrundede og Falske i Klagen, meddeler Commissionen Kongen de over et Antal af de i begge Kazarether Helbredede samt over alle Officianter optagne Forhør, der ganske tale til Gunst for Commissionen; ligesom ogsaa fædimerede Copier af den forlængst afdøde Præst Thomas Frost's Vereining om Kazarethers Tilstand, og af den ligeledes

afdøde Læge Kelp's¹⁾ Rapport, som af Commissionen var udsendt til at undersøge Lazaretherne. „Disse Documenter“, siger Commissionen, „ere urhyfkelige og autentiske nok, til Skribentens haarde Klager og Angivelser at refutere“. — Med Hensyn til Besvarelsen af de enkelte Klageposter tilstaaer Sundheds-Commissionen vel, at Spisemesteren paa Ladegaardens Lazareth havde været usiftelig og ikke opfyldt sine Pligter; men den paaberaaber sig, at han derfor ogsaa snart var bleven afskediget, og at Commissionen selv, for at Lazarethet ikke skulde lide, medens han endnu bestred Oeconomien, mange Gange havde gjort Indkøb og „brugt Præcautioner“, for at Intet skulde fattes. Den glør tillige opmærksom paa, at Lazareth-Skriveren havde det Hverv at paasee, at Maden blev godt tillavet og uddeelt i tilbørlige Portioner; og at der hverken fra ham eller fra Præsten, der ogsaa havde de Syges Interesser i denne Henseende at varetage, var indløbet nogen Klage. Den anden Klagepost erklærer Sundheds-Commissionen for aldeles falsk, da den havde besluttet sig paa at skaffe Pest-Lazaretherne de bedste Barberer, der vare at opdrive, og det i et større Antal end sædvanligen var brugeligt paa andre Hospitaller; hvormed desuden Borgemeister og Stadsphysicus Gichel bestandig havde havt Tilsyn, ligesom ogsaa med de nødvendige Medicamenters Tilvelebringelse. Den anfører som et

¹⁾ Den 2den Sept. fik denne Ordre til at undersøge Tilstanden paa Lazaretherne og forhøre Patienterne om hvad de havde paa Lægerne at klage. Ifølge samms Indberetning tilkiendegaves Barbeermester Fr. Koch Sundheds-Commissionens Tilfredshed; men Spisemesteren paa Ladegaarden erholdt en Tilretteviisning og fik kort efter (d. 15 Sept.) sin Afsked. Senere (d. 22 Sept.), efter Kelps dødelige Afgang, bleve Lazaretherne undersøgte af Chirurg Richter og befundne i god Tilstand. Derimod klagede Borgemeister paa Ladegaardens Hospital, Giger, i et Brev til Sundheds-Commissionen meget over den under ham ansatte hollandske Barbeersvend Gharde's Uteerlighed, som han forøvede, naar han visiterede Qvindfolkene's Bylder.

Factum, at flere forholdsvis ere helbrede paa Lazaretherne end i Byen, og at alle de udfrevne og om Forholdet examinerede Soldater cendragtigen have svaret, at de vare tilfreds saavel med Bespiisningen som med Curen¹⁾. Den tredje Klagepost om de Dødes nøgne Begravelse o. s. v. erklærer Sundheds-Commissionen for saa malicios og usandsfærdig som muligt. „Baagefonerne,” siger Sundheds-Commissionen, „ere af Præsten, Episcopemesteren og Skriveren idelig blevne tilholdte deres Function ret at gjøre; de have og over dem havt den Myndighed, at de for Forsømmelighed kunde straffe de Skyldige med Tugtemesteren og Halsjern, Andre til Exempel; saa at disse Dvinder, omendstøndt de, som let er troligt, have været ryggesløse (thi Ingen, som duede noget, vilde give sig dertil) af Frygt for Straf ikke have turdet yttre sig med deres Forsæt. Vel tilstaae vi, at nogle af disse Baagefoner have bestaaet de Døde, men de ere da ogsaa dragne til Ansvar. Det har vel ogsaa hændt sig, at de Syge have bestaaet hinanden indbyrdes. Men aldrig skal Klageren kunne godtgjøre, at de Døde ere blevne udtrukne og nøgne begravede, hvilket de afholdte Forhør klarligen modsig. De fattige Døde ere paa de ordnede Kirkegaarde stikkelig i deres Klæder stødte til Jorden; men Rister til dem at skaffe, med Hensyn til de mange Fattige, som ere døde, var os umuligt, hvorvel vi derudi dog gjorde vort Bedste, og med hele Snedker- og Tømrerlauget, for os Rister at forfærdige, accorderede; men Mangel paa Materialier og Mangel paa Arbeidere, da de høbevis

¹⁾ Dog maa jeg anføre, at Overmesteren paa Bodruffs Lazareth, Fr. Koch d. 28 Nov. af Sundheds-Commissionen fik den Befaling udfærdiget, at forlade sin Post, da der ved de til Quarantainehuset indkomne friske Personer førtes Klagemaal over hans usømmelige Forhold. „Han skal,” hedder det, „senere vorde tiltalt og examineret; befindes han uskyldig, skal den tilbageholdte Gage blive ham udbetalt.“

bortdøde, bragte os den Overbeviisning, at det var umuligt at anskaffe saa mange Kister; og vi besluttede da heller at lade dem fattes paa Lazaretherne, end i Byen, da denne Begravelsesmaade for hver Mand's Dø var en Skræk. Ligeledes var det umuligt at lade grave en Grav for hver Mand af Mangel paa Følk. Dog ere de stikkelig blevene begravede i de anordnede Kirkegaarde og med Jord paakastede, aldeles ikke i en Pøl, som Klageren siger. Vi have holdt 2 Inspecteurer, som dagligen visiterede Kirkegaardene, saavel udenfor Portene, som ved Lazaretherne, hvilke og, den ene efter den Anden, for os bortdøde. Præsterne have ligeledes dermed paa Lazaretherne havt Indseende. Dersom det blev efterspurgt, hvorledes de Døde paa andre Steder, hvor Contagionen har grasseret, ere begravede, skal det befindes, at det der meget slettere er tilgaaet end her.*

Om eller hvorvidt denne Fremstilling af Sundheds-Commissionens Handlemaade maa være istand til at retfærdiggjøre den, overlader jeg Læserne selv at afgjøre. Ved upartist at have veiet alle Grunde for og imod; ved i de efterladte Copibøger og Forhandlings-Protocoller at have seet talende Beviser for Commissionens Nidkærhed og Omsorg for den Stad, der var den betroet; ved endelig at tage Hensyn til det af Commissionen selv anførte Argument, at da den usforberedt kastedes ind i den uhyre Mængde Forretninger, fulde af Farer og Moissommeligheder, stod den blottet for enhver Underviisning, som den kunde have høstet af Forsædrenes, under lignende Omstændigheder anvendte Fremgangsmaade: nærer jeg den allerede tidligere udtalte Overbeviisning, at vanskeligen nogen anden Samling af Mænd, under de givne Forhold, skulde have vist større Flid, Redelighed og Dygtighed; endskøndt den vistnok ikke kan siges fri for ethvert Feilgreb. Som et Beviis paa Commissionens Redelighed og Samvittighedsfuldhed kan jeg

paa dette Sted ikke undlade at anføre et Exempel. Commis-
sionen maatte, som en Folge af de mangfoldige Forretningers
Ledning, der vare den betvøede, bruge en stor Mængde Penge,
hvorved dens Kasse hyppigt tømted og geraadede i Siel,
men paaany forsynedes. Da dens Medlemmer ogsaa i denne
Henseende onskede at staae rene i Kongens og deres Medbor-
gers Dine, opfordrede de i et Brev til Kongen af 11te Sept.
denne til, „at nogle af de gode Herrer i Kammercollegiet
maatte indfinde sig hos dem og eftersee Udgifterne; thi endnu
ere vi, paa afgang Dr. Wagener nær, alle levende, og kunne
gøre Rede for os med en reen Samvittighed, at vi uden Egen-
nytte have administreret Sundheds-Commissionen og dens
Midler; men at vi eller vore Efterlevende skulde kunne gøre
Regnskab efter Kammerrettens Anordninger og de Instructio-
ner, hvorefter Rentestriverne revidere, er os ikke muligt, og
vi det ei heller for al den Umage og Bedrøvelse, som møder
os, ere ventende; helst da vi maae stille i Consideration, at
Folk, som i denne svage Tid arbejde for os, vide fast ikke,
hvordan de ville betales; og vi ere gemeenlig i saadan Nød
for deres Arbejde og Tjeneste, at vi ofte mod vor Villie maae
stikke os efter deres Villie. Snektere og Andre, som credi-
tere og levere Materialier, bøde bort, og vi geraade med dem
i Vidiløstighed; og i deres insicerede Huse og Boer kan man
ikke søge Restitution. Er det Betientene, fra Præst, Barbe-
rere, Inspecteurer, Deconomie- Ulig- og andre Skrivere, Stu-
denter og til andre Ulig- og Sygedragere, Ulig- og Vaageqvinder
samt Bud, da ville alle have deres Lon en Maaned eller Uge
forud; og en god Deel af dem gjør neppe nogle Dages For-
retning, førend de bøde; og vi kunne ikke søge Erstatning af
deres Efterladte.”

Efterat Pestepidemien i Maanederne August og September (særlig fra 21de Aug. til 12te Sept.) havde opnaaet sit Hødepunkt, begyndte den atter, fra de første Dage i October-Maaned, mærkelig at aftage, hvad enten dette nu var en Folge af at de mod Sygdommen tagne Forholdsregler mere og mere vandt i Styrke og Holdning; eller snarere fordi Sygdommen begyndte at savne Tønderet til sin videre Forplantelse, og at tabe i Intensitet ved de koldere Dages Indtræden. Pesttilfældene bleve ikke alene sjældnere; men Sygdommen viste aabenbar en mindre ondartet Charakter, saa at nu Lægehielp ikke længere maatte anses for forgievs. Allerede den 6te October vovede Sundheds-Commissionen at frabede sig en yderligere Forsending af Barberere fra Tydskland, „da Sygdommen nu mærkelig aftager,” og i et Brev til Rengen af 17de October skriver den jubilerende: „Gud har saaledes forandret vor Tilstand, at Sygdommen Uge for Uge, ja Dag for Dag formindskes.” Med den aftagende Sygdom steg nu Indvånernes Længsel efter en lettet Communication, skøndt Forsigtighed bød, i denne Henseende, endnu ingen Forandring at lade indtræde. De paa Vesterbro boende Slagtere indgik saaledes med en Begiering om at erholde fri Passage gennem Vesterport, men det blev dem negtet (13de Oct.).

Antallet af de Syge, der trængte til Hospitalerne, var i Midten af October i den Grad aftaget, at man den 16de s. M. kunde nedtage de Telte, som man havde seet sig nødt til at opslaae ved Bodruffs Lazareth, dengang man manglede Bærelser til den uhyre Mængde Syge, som daglig anmeldtes til Optagelse. Dette blev ogsaa Dag for Dag saa meget mere nødvendigt, som den indtrædende Kulde, og det fugtige Efteraarsveir, gjorde det umuligt for de Syge længere at blierge sig under Teltene. Men ogsaa Bærelserne selv paa Bodruff-Gaard afgave nu, under de nævnte Omstændigheder, et mindre passende Opholds-

sted for de Syge og de ved dem ansatte Officierer, da de næsten alle manglede Rækkefølge. Det blev derfor besluttet, midlertidigen at overføre alle Patienter fra Wodruffs Lazareth til Ladegaarden, der ikke leed af de omtalte Mangler; dog med Undtagelse af de Faa, som formedelsk deres Sygdoms Farlighed ikke kunde taale Transporten, men kunde anbringes i de enkelte med Varme-Indretninger forsynede Værelser paa Wodruffsgaard. Overflytningen fandt Sted d. 26de October. Sygeantallet var i Wodruffs Lazareth ved denne Tid i saadan Grad aftaget, at det, efterat 39 Reconvalescenter Dagen forud vare bragte til Quarantaine-Huset paa Christianshavn, kun udgjorde 43; af disse bleve 22 flyttede til Ladegaarden; de Øvrige, hvortiblandt flere døende, bleve tilbage. Ladegaardens Lazareth indesluttede paa samme Tid, efter Dagen i Forveien at have afgivet 56 Friske til Quarantaine-Huset, 227 Syge, saa at det samlede Antal udgjorde 249. Imidlertid blev Pladsen ved Wodruffs Lazareth, hvor Teltene havde staaet, og hvor der efterhaanden havde opdyrget sig en utrolig Mængde af gamle Pialter, forbrugt Halm, Uhumskheder o. s. v., underkastet den høist nødvendige Renselse, ligesom ogsaa de ledige Værelser bleve rensede, udspækkede, hvidtede og forsynede med Rækkefølge; hvilket Arbejde dog ikke fuldførtes før mod Slutningen af November, da det hele Antal af Syge, der nu var nedfunktet til 118, blev overført til det istandsatte Wodruffs Lazareth under Tilsyn af den før omtalte Philip Belshou, der var rykket op til Overmester i Stedet for den formedelsk usømmelig Forhold afskedigede Fr. Koch, saa at Ladegaarden atter kunde gives tilbage til sin oprindelige Bestemmelse. Dette sidste Lazareth havde i alt fra den Dag, det aabnedes d. 28de Aug., indtil det lukkedes den 28de Nov., altsaa i et Tidsrum af fulde 3 Maaneder, modtaget 1167 Pestsyge. Hvormange der derimod i Alt have været behandlede paa det første Lazareth,

vil neppe kunne oplyses; imidlertid kan man, med Hensyn til at det saa meget tidligere blev taget i Brug, med Visshed slutte, at Antallet af de modtagne Syge her har været langt større, dog neppe over 4 eller i det Høieste 5000, saa at den meget betydeligere Deel af Stadens Syge ere blevene behand- lede hjemme i Huse.

Det var mod Slutningen af October, at den forhen berørte Opfordring til de af Byens Læger og Qvar- teerbarberere, som beskæftigede sig med Pestsyges Behand- ling, udgif fra Sundheds-Commissionen, tildeels vel for end- mere at see den glædelige Esterretning om Sygdommens Af- tagen bekræftet, tildeels for at erfare Bestaffenheden af de an- dre Sygdomsformer, Blodgang, Diarrhoe o. a., hvortil Pesten nu syntes at overgaae. Af disse ugentlige, og i Sundheds- Commissionens Forhandlings-Protocol i Extract indførte Be- retninger, kan nu Sygdommens bestemte Formindskelse erfares. Allerede paa den Dag, da de første Indberetninger ¹⁾ indløbe, d. 26de Oct., lode de gunstige. I Nyboder forekom kun iso- lerede Tilfælde, og i den øvrige By oversteg Antallet paa de Pestsyge ikke 60. De en Maaned senere, d. 28de Nov. afgivne Beretninger gaae næsten ²⁾ eenstemmigen ud paa, at ingen nye Pesttilfælde i de sidste 2 til 3 Uger vare komne under Behand- ling. Dog maae disse Beretninger ikke ansees for aldeles til- forladelige med Hensyn til at bestemme Sygdommens Udbre- delse; thi, som jeg allerede ovenfor har antydet, anmeldte

¹⁾ Om Dr. Böttichers Rapport hedder det i Sundheds-Commissionens Protocol, at den var temmelig vidtløftig og udførlig om Sygdom- mens Natur og Differenthe, men han specificerede ingen Patienter; — om Dr. Macculoch siges, at han iflebetfor Rapport indgav en Beretning paa Fransøis, og at han ei havde practiseret siden sin Hustrues Død.

²⁾ Kun 3 nye Tilfælde, 2 i Bimmelkædet og 1 paa Mjergade, bleve anmeldte.

mange Syge ikke deres Tilstand for Lægerne eller Barbererne, men lode sig ene tilfredsstille ved Præsternes aandelige Trøst, hvad enten de nu ingen Tillid havde til Lægerne, eller de ansaae Sygdom og Død for eensbetydende. Ifølge Forslag fra Biskoppen erholdt derfor ogsaa alle Præsterne Befaling til at gjøre ugentlige Anmeldelser om Antallet af de Syge, til hvem de kaldtes, og om Sygdommens Beskaffenhed. Paa samme Dag, d. 28de Nov., da Barberernes og Lægernes Indberetninger vare saa tilfredsstillende, anmeldte Præsterne 19 Pestsyge og 11 andre Syge. Ugeebdagen forud, d. 21de Nov., havde Præsterne anmeldt 10 Pestsyge og 18 andre Syge, saa at der alene i denne ene Uge, efter Præsternes Skøn, vare komne 9 nye Pesttilfælde til. Dette var en Spore for Sundheds-Commissionen til endnu bestandig at have sin Opmærksomhed rettet paa en mulig Opblussen af Sygdommen paany. Den opfordrede derfor Biskop Worm til at befale, at intet Liig blev begravet, førend Alttest var fremsviist, at det var besigtiget af Quarteerbarbererne, for at have exacte Efterretninger om, hvilken Sygdom der havde forarsaget Døden (28de Nov.).

Imidlertid kunde der ingen Tvivl være om, at Pestepidemien i den Grad var aftagen, at den maatte anses for sit Ophør nær. Under disse Omstændigheder troede Sundheds-Commissionen at kunne og at burde gjøre Indskrænkninger i de mangfoldige og betydelige Udgifter, som Sundhedsværket daglig udfrævede. Den gjorde Begyndelsen med at fratage Officierterne paa begge Lazarether den Pægel Viin og for en Skilling Brændeviin, som hidtil daglig havde været tilstaaet hver især; men som nu ikke længer kunde tilstaaes, da der nu ikke var saa stor Farlighed og Stank i Lazaretherne (2den Nov.). Men langt mere indgribende Besparelser fulgte. Det store Antal Mennesker, som Commissionen efterhaanden havde taget i sin Tjeneste, og som den maatte betale i dyre Domme,

kunde nu betydeligt indskrænkes. Uden videre Belønning at afskedige disse mange Betiente forbad den Taknemmelighed, som Commissionen og Staden var dem skyldig; men paa egen Haand at bestemme Betingelserne ved deres Dimission vovede Commissionen ikke, hvorfor den derom indgik med et detailleret Forslag til Kongen under 11de Nov. Af Lazarethpræsterne og de d. 27de Jul. og efterhaanden senere udnævnte Hielpespræster havde 12 overlevet Sygdommen, hvortil endnu kom 2, der havde gjort Tjeneste under Pesten i Helsingør. De brugtes nu lidet, men traf en maanedlig Gage hver af 16 Rdl. Alle disse Mænd tildeelte Commissionen et hæderligt Vidnesbyrd for et skikkeligt Levnet og for Flid i deres Embeder, og indstillede dem til at nyde deres Gage, indtil de paa anden Maade kunde befordres, „hvortil de burde have Fortrin fremfor Andre, fordi de saa meget havde udsat sig.“ — Af de Studenter, der havde ladet sig bruge som Liigbærere, vare endnu sex i Live, der maanedlig kostede Commissionen at underholde 100 Rdlr. Med Hensyn til disse foreslog Commissionen, „at de og deres Orden erholdt Kgl. Confirmation paa de Voster, som den i Trængselstiden havde siet sig nødsaget til at give dem, nemlig til evig Tid at maatte ned sætte alle Liig af de fornemme Glasfer, naar Vedkommende begjærede det.“ At denne Confirmation ikke udeblev, og er bleven bevaret til den Dag i Dag, er bekiendt. Allerede d. 12te Nov. havde Commissionen opsagt Studenterne deres Tjeneste, „da man ikke længer havde Brug for dem.“ Det blev dem paalagt at udholde en 14 Dages Quarantaine, og først da at søge Fogement, hvor det lystede dem, naar deres Klæder og Gods efter Placaten vare vaskede, røgede og haandterede. Ifølge Kongens Bestemmelse erholdt de fra den Dag, de havde begivet sig i Quarantaine, og saalænge de laae uden Condition, eller vare uden de tilfagte Beneficier eller anden Emploi,

6 Rdlr. maanedlig. — Af Eligdragerne „for gemene Elig“ vare foruden 5 Matroser, som bleve udliveredede til Schoubynacht Judichær, i Elve 46 Mand, for det Meste Soldater, der, Huusly og Andet uberegnet, kostede Commissionen 460 Rdl., „og snart ingen Tieneste mere gjorde“. De indstilledes til at maatte fritages for Soldatertienesten, eller, „hvis de skulde forvises til Regimenterne“, at maatte erholde Pardon for de Forseelser, som de ved disse kunde have begaaet. — Men til ingen af sine Felt havde Commissionen saa store Udbetalinger, som til Barbererne. Ene fra Hamborg havde Kiøbenhavn erholdt 25 Barbeersvende; af disse vare 8 døde og 1 strax cæsset formedelsst Uduelighed. Fra andre Stæder i Tydskland, fra Elbenborg, Bremen og Danzig, vare ogsaa endeel ankomne. Med Hensyn til disse, „som store Penge trække og snart intet gjøre“, foreslog Commissionen, „enten plat at blumittere dem eller om muligt at anbringe dem ved Barbeeramterne i Kiøbenhavn eller paa Landet, hvis man der trængte til dem, med eller uden Vartpenge af 6 Rdl. maanedlig.“ Kongen bestemte sig imidlertid for en humanere Behandling af disse Menneker, som, hvor lidet Dygtighed end de fleste af dem kunde have vlist, dog havde Krav paa Taknemmelighed af den Stad, som de med Fare for eget Liv vare ilede til Hielp. Efter den længere eller kortere Tid, hvori de havde tient, og efter udvlist Dygtighed erholdt 21, i Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol navngivne fremmede Barbeersvende fra 25 til 8 Rdl. maanedlige Vartpenge indtil videre. 6 af dem bleve senere ansatte ved Stadens Renselse med et maanedligt Tillæg af 18 Rdl.¹⁾ At de fremmede Barberere, der vare ansatte

¹⁾ At nogle af disse indkomne Barberere, have foretrukket at blive i Landet, er rimeligt, og maaskee ere de Stamfædre til Familierne Kellner, Frese, Sarouw, Rolfs, Weyse, Schumacher og fl. a.

som Qvarterbarberere, ved Lazaretherne, Quarantaine-Austalten og Fattighusene vedbleve at fungere indtil Pestens fuldkomne Ophor, er en Selvfølge. I Begyndelsen af December (d. 7de) blev Spiisningen ved Quarantainehuset hævet, endskiøndt Omstændighederne atter gjorde det nødvendigt, at etablere den paany. Senimod Nytaarstid (30 Dec.) opfagdes til Paaske Flyttetid alle de Huse, der vare leiede til Boliger for Commissionens Betiente, Studenter, gemene Liigbærere, Liiggvinder o. s. v.¹⁾

Jo mere imidlertid Pesten, skjøndt aftagende, trak ud i Længden, og jo mere Livslyst og glade Forhaabninger vakttes hos de Efterlevende, der enten havde modstaaet eller undgaaet dens Morderlee, desto mere steg Trangen til Levnetsmidler og andre Fornødenheder hos Stadens Indvaanere. Ogsaa hos Landsfolkene vorede med hver Dag Trangen til en friere Communication med Hovedstaden, baade for at sælge og købe. Tilstrømningen af Vender til Nørreport og det der oprettede Torv, især paa Torvedagene, beskrives i November saa overordentlig stor, at mangehaande Ulemper deraf opstode. De største Uordener, Skændemaal og Slagsmaal iblandt de Sælgende og Kiøbende, hørtes hver Dag, og neppe formaaede den udsendte Vagt at gøre nogen Standning heri. En Officer af det Ingenhovenske Regiment, der skulde vaage over Ordenens Vedligeholdelse, blev tilligemed Pesten, hvorpaa han reed, ved den store Trængsel af Vondervogne nedstyrtet fra „Steendam-Broen“ i Peblingesøen. Veien fra Vester-Steenbro til Nørreport var saa opkiørt og dyb, at den næsten ikke

¹⁾ Disse Huse vare: 1) „Sieur Adam Trabæus's Hus og Hauge ved Nørrevold. 2) Etatsraad Hiort's Hues ved Nørrevold. 3) Kæseker Johan Krøier's sammesteds. 4) Sieur Døist's Hus paa Christianshavn. 5) Sieur Borresens Hus paa Hiørnet af Compagnistræde. 6) Weierhuset paa Christianshavn.“

længere kunde passeres, til største Uleilighed for de fra Syds-
 siælland kommende Bønder. Paa Grund af disse vægtige
 Omstændigheder, og i Betragtning af Sygdommens betydelige
 Afstagen, besluttede Sundheds-Commissionen nu selv at foreslaae,
 hvad den nylig havde negtet at indvillige i, nemlig at frigive
 Passagen giennem Vesterport. Den raadede til, paa Marken
 udenfor samme at oprette et lignende Torv som ved Norreport,
 med sin egen Torvemester, der skulde holde Orden iblandt
 Bønderne. Ved Dragoners Hielp burde Bønderne tilholdes
 at forlade Byen, saasnart de havde aflæstet og kjøbt deres For-
 nødenheder, og det inden Kl. 2 om Eftermiddagen (19de Nov.).
 Efterat dette Forslag først var sendt til Commandantens og
 Politimesterens Erklæring, erholdt det Lovskraft den 28de Nov.
 Det bestemtes tillige, at ingen Sengeskæder eller Snußgeraad
 maatte udfores af Staden paa Landet, hvormed der skulde
 holdes den strengeste Control af Commissionens Betiente.

Men under disse glædelige Udsigter til snart at see et
 Onde forsvinde, der nu i saa lang Tid havde nedstøbt Hoved-
 staden i Sorg og Glændighed, var der flere Omstændigheder,
 der bestandig maatte holde Sundheds-Commissionen og enhver
 Vnden, der kiendte Betydningen deraf, i Frygt; deels nemlig
 Flaadens, deels de udenfor Staden i Telte og Baracker cam-
 perende Soldaters, deels endelig de mange bortflygtede Kiø-
 benhavnske Indbyggere Tilbagevenden. Med Grund fryg-
 tede man for, at den næsten udslukkede Pestsmitte herved skulde
 erholde nyt Tønder, og at Sygdommen, endog udbredende sig
 til de Faa, den hidtil havde forstaaet, atter skulde opblusze
 i sin forrige Styrke. Som det sikreste Middel til at und-
 gaae denne truende Fare ansaae man Byens Renselse, en For-
 holdsregel, der allerede, men visnok tildeels for tidlig, var
 paabuden ved Placat af 22de Sept., og ved hvis Udarbeidelse man
 fornemmelig havde rettet sig efter den Preussiske Pestordonnance.

En tilstræffelig og fuldstændig Renselse af denne store By var med Hensyn til de mangfoldige Huse, som Sygdommen med større eller mindre Voldsomhed havde hiemsøgt, med Hensyn til de utallige Klædningsstykker, Bohave og Gods, de indesluttede, og ikke mindre med Hensyn til de mange større og mindre Gader, Gaardstrum og Torve, et herculist Arbeide, der umuligt kunde endes i kort Tid, og maatte sætte de mangfoldige Mennesker, som hige efter dets Fuldførelse, paa den haardeste Prøve. Og Renselsen maatte skee med en minutios Noiagtighed, naar den nogenlunde skulde føre til et tilforladeligt Resultat. For at Sundheds-Commissionen, der skulde besørge dette Arbeide, kunde erholde en noiagtig Kundskab om de Huse, hvori Sygdommen havde hersket, havde Kongen ved samme Placat paalagt Magistraten, hvis Medlemmer ifølge Forordningen af 12te Aug. skulde have Tilsyn med Byens forskellige Qvarterer, at meddele de Underretninger i denne Henseende, som den ifølge sin Stilling maatte være i Besiddelse af. Men af Magistratens Svar (dat. 28de Sept.) fremlyser paa den ene Side den Uenighed, der herskede imellem den og Sundheds-Commissionen, og paa den anden Side dens totale Ubekendtskab med Byens Tilstand. Den undskylder sig med, at Alt paa den Tid, da den erholdt Befaling til at have Tilsyn med Byens Qvarterer, var i Confusion, og at ingen noiagtige Efterretninger da vare at erholde. Men hvor lidet dens Medlemmer selv efter denne Tid have opfyldt deres Pligt, skønnes noksom af følgende Yttring, der forekommer i Brevet: „Magistraten troer ikke, at det er Kongens Villie, at de selv skulle gaac om og inquire i de smittede Huse, da man kan faae nok af Stanken ved at gaac omkring i Gaderne og Stræderne, som ligge bestrøede med Salm, gamle Gang- og Sengeskæder, udkastede fra de Syge og Døde, hvorom den gode Mand Politimesteren saa tit er advaret.“ Ifølge de Bestem-

møller, der allerede tidlig under Pesten vare tagne, skulde alle de Huse, til hvilke Sygdommen udbredte sig, mærkes med visse Sedler eller Tegn (see ovenfor). Magistraten beretter, at dette kun var skeet hift og her; ja, at Sedlerne paa de fleste Steder igien vare afrevne, de paa tegnede Kors udslattede, og da Sygdommen tog Overhaand, ansaae Magistraten det for betænkeligt at anstrenge Qvarteerbudene (!). Forresten hentyder Magistratens Svar noksom paa Sygdommens store Udbredelse. Sundheds-Commissionen havde med Hensyn til Byens projecterede Renselse foreslaaet, at alle de Huse, hvori Folkene vare uddøde, skulde mærkes med et sort Kors, og alle de øvrige Huse, hvori Sygdommen havde hersket, med et hvidt. Dette Forslag fraraadede Magistraten ganske, „da saa næsten hele Staden maatte mærkes, og Indbyggerne hindres fra at hente deres Fornødenheder hos Bryggere, Vagere, Slagtere, Vindhandlere o. s. v.“

Ifølge de oprindelige Anordninger skulde de Afdødes Gang- og Sengeskæder m. m. brændes. Saa priselig end denne Bestemmelse kunde være med Hensyn til at undertrykke Pestsmittens Forplantelse, især hvis den consequent ogsaa var bleven udstrakt til alle de af Pesten Inficeredes Klæder og til hvilken som helst smittesægende Gienstand, som havde været i Berørelse med Smittede, saa grusom var den i andre Henseender og kunde saaledes i sin fulde Strenghed ikke overholdes. Flere Forslag indkom derfor Tid efter anden til Sundheds-Commissionen, sigtende til at gøre denne strenge Forholdsregel overflødig, i det de anbefalede andre Renselses-Metoder, som formeentlig lige saa betryggende. Til disse maa uden Tvivl det henføres, som i Begyndelsen af October indsendtes af Charlotte Amalie, forrige Garnisons-Auditeur Gerlachs Enke. Dette vandt Conseillers og Sundheds-Commissionens Bifald i den Grad, at man besluttede dermed at gøre en Prøve i

Ryhoder. Hvilke Forholdsregler, Forslaget anbefalede, vides ikke. Men Ryhoderes Folk vilde ikke engang taale denne Prøve, der, saa besværlig den end kunde være for dem, dog gik ud paa at forhindre Klædernes Opbrænden, og regalerede derfor de af Sundheds-Commissionen udsendte Personer meget utilbørligen baade med Skjeldsbord og Stene¹⁾, saa at Politimesteren under 22de Oct. indgivet til Kongen et nyt Forslag til de inficerede Husenes og Klædernes Rensning. Dette gik i Hovedsagen ud paa, at alle Gang- og Sengklæder, som vare benyttede af Pestsyge, skulde opbrændes, hvilket sees at have været overeensstemmende med de Ønsker som Kongen, og Conseillet endnu bestandig nærede. Nogle Uger senere (d. 7de Nov.) erholdt Sundheds-Commissionen, Magistraten og det medicinske Facultet¹⁾ Befaling til at udnævne en Commission, der skulde overveie Forslaget. Den 19de Nov. afgav den sin Erklæring. Den var enig med Politimesteren i, at Renselsen burde skee quarteerviis under Tilsyn af ham og de over Stadens Qvarterer beskikkede Commissaireer og Inspecteurer, at Magistraten og de 32 Mænd burde vise ham tilbørlig Hielp, at Husenes Forsegling og Tilspærring burde forblive overladt til enhver Jurisdictionens Omsorg, at Renselsen burde skee snarest muligt, at Matroserne ikke burde udsendes, førend Renselsen var færdig o. s. v.; men med Hensyn til Renselsesmaaden selv var den aldeles uenig med ham, og saaledes ogsaa med Kongen, hvis Befaling om alle inficerede Sengklædernes Opbrænding han havde produceret. Denne Commission anførte

¹⁾ Det medicinske Facultets Deeltagelse i Valget af denne Commission var reent nominal; thi dens eneste tilstedeværende Medlem, Mule, havde som Medlem af Sundheds-Commissionen allerede Stemme.

Imod denne, under andre Omstændigheder prisfælle Forholdsregel, omtrent de samme Grunde, som Sundheds-Commissionen tidligere havde vedkiendt sig: at det derved forarsagede Tab vilde være overordentligt og medføre et særdeles feleligt Uffavn af Nødvendigheds-Artikler, hvorpaa der umulig i kort Tid kunde raades Ved. „Sygdommen“, anfører Commissionen, har neppe skaanet 100 a 150 Huse i Staden. Skal nu alle de Sengeklæder, hvorpaa alene de Afdøde have ligget, brændes, da vil det herved forarsagede Tab, naar man regner de Dødes Tal til omtrent 24 a 25,000 og hver Seng ifkun til 4 Rdl., som er overmaade lavt, udgiøre 1 Tønde Guld. Men vil man handle consequent, bør ogsaa de Sengeklæder brændes, som have været brugte af de Helbrede, og Skaden vil da langt overgaae den nævnte Sum. De Fleste, som ville komme til at lide dette Tab, ere fattige Folk, Haandværkere, Ustappere, Dagleiery, Hyrefudste o. s. v., hvis eneste Eiendom er det lidet Bostab, de have til daglig Brug, og den Seng, de ligge paa. Skal de ikke fortvivle, maa Staden erstattes dem; og dog vil de umulig i kort Tid kunne forskaffe sig nye eller andre Sengeklæder at ligge paa i den tilstundende Vinter, og imidlertid vil de fortære det, de have erholdt i Refusion. Ogsaa Sengeklæderne i de Fattiges Huse og i Hospitalerne, ligeledes i Nyboder, hos Tøihuussfolkene og Staldfolkene, burde da brændes, og det først; og hvorfra skaffe dem Sengeklæder og Senge igjen? — Tiden forhalede imidlertid, inden faste Principer med Hensyn til den Maade, hvorpaa Staden burde renses, kunde fattes. Først den 12te Dec. blev Commissionens Erklæring tilstillet Politimesteren, og først d. 22de Dec. rescriberede Kongen fra Hovedkvarteret ved Stralsund angaaende Sengeklæders og lignende Gienstandes Rensning: at det under visse Omstændigheder, som det overlodes Politimesteren at bedømme, var nok, at de bedre Klæder bleve

fastede i Vand, tørrede paa Øne og giennemrøgede, men at alle gamle Pialter, Halm og de sletteste Sengenklæder uden Skaausel skulde brændes. Allerede tidligere (d. 12te Dec.) havde Rongen bekræftende besvaret Sundheds-Commissionens Indstillinger af anden December: at den til 3 Uger efter Mortensdag udsatte Flyttetid endnu maatte udsættes, indtil Renselsen var forbi; at ingen Vgteskaber maatte indgaaes¹⁾, før end tilbørlige Renselses-Attester kunde forevises; at ingen Hysrevogn, som i Pesttiden havde været brugt til Tilfølgelse eller til at transportere de Syge, maatte udleies, førend den tilbørlig var vasket, renset, Fyldingen udtaget og brændt, og Drættet udtoet, vindet og røget. — Udvasnkningen af de inficerede Klæder skete i Begyndelsen i salt Vand, hvori de skulde ligge 24 Timer, forinden de tvættes; men da de som oftest herved beskadigedes, indstillede Sundheds-Commissionen, at fersk Vand for Fremtiden maatte benyttes, hvilket ogsaa bifaldtes af Conseillet.

Renselsen af de inficerede Huse, med iværende Bostab og Klæder, begyndte dog først at drives med nogenlunde Kraft i Begyndelsen af det følgende Aar, efter at man havde besluttet sig til at oprette almindelige „Drogstuer“, hvor de af Stadens Indvaanere, der manglede tilstrækkelige Torre-Indretninger hjemme, kunde sende deres Tøj til Rensning. Af saadanne Drogstuer indrettedes flere, navnlig en paa „Kougetorvet“ (Kongens Nytorv) i det nye Giethuus, og en paa Vesterbro. Ved disse Drogstuer ansattes Inspecturer.

¹⁾ Uagtet alle de Forer, Beskræmninger og Uffavn, som Pesten medførte, gaves der dog endnu bestandigt Folk, som havde lyst til at gifte sig. Med Undtagelse af en eneste Uge, midt i August, forgik ingen, uden at flere Par bleve viet i Stadens Kirker, endog paa Tider, da Pesten grasserede stærkest. Fra 30 Mai til 27 Jun. copuleredes 83 Par; fra 27 Jun. til 25 Jul. 71; fra 25 Jul. til 29 Aug. 19; fra 29 Aug. til 26 Sept. 7; fra 26 Sept. til 31 Oct. 30 Par.

Med Hensyn til Omkostningerne herved bleve alle de Fattige befrie for Betaling, hvorimod andre Indbyggere, „de i kongelige Huse boende Betiente ikke undtagne,“ skulde betale. Sundheds-Commissionen skulde forskyde de nødvendige Penge (Rescr. 29de Dec.). For at paasee, at Rensningen skete tilbørlig i Stadens Huse, bleve 4 Barberere antagne, hvoraf hver besørge 3 af Stadens Qvarterer. Senere (den 28de Jan. 1712) forøgedes deres Antal til 6 (see ovenfor). For at paadrive Renselsessværket, hvilket af flere Grunde var Kongen yderst magtpaaliggende, befalede han (26de Jan.), at Politimesteren ugentlig skulde indgive Beretning om, hvorvidt det var skredet fremad. Uter den 1ste Febr. fik Consellet Befaling fra den sig da i Golding opholdende Frederik den Fjerde til med allerstørste Kraft, dog forsigtigen, at paaskynde Stadens Renselse. De ved denne Forretning ansatte Inspecteurer skulde holdes til selv at være tilstede derved, og ikke at lade sig nøie med edelige Forklaringer af dem, som forrettede Renselsen (24de Febr.). Nogle Dage senere (27de Febr.) bleve, ifølge Kgl. Rescript, „alle Standspersoner og brave Folk, som gave edelig Revers for at de vilde rense deres Huse, befrie for videre Inspection“¹⁾. Det befalede tillige, at Renselsen skulde være fuldendt til 1ste Mai. Hidtil havde Tølen ikke været om den store Mængde Kiøbmændsgods, Hør, Hamp, grovere og finere, uldne og linnede Varer o. s. v., som fandtes i Kiøbmændenes Varelagre. Ogsaa til bløse, til Urte- og Isenfravare, ja til Korn udvisedes ved Placat af 7de Marts de almindelige Regler for

¹⁾ Denne af Politimesteren allerede tidligere og i større Almindelighed foreslagne Forbudsregel havde Sundheds-Commissionen fraraadet, da den, som den siger, desværre havde Erfaring nok med Hyretudffene og Andre, som vilde indgaae Vgteskaber, at Almuen var tilbøielig til at gøre falsk Ved. (Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol 16de Jan.)

Rensningen, saasom ei tvivles paa, at Alle og Enhver jo bærer saaa megen Kiærlighed for den almindelige Frelse og Sikkerhed, at de gierne ville bidrage Alt hvad Mennesket formaaer til Stadens Renselse, saa og ei formodes Noget saa uchristelig at være, som sin Jevndristen for hans gode Penge andre end rene og sunde Vare vil sælge." Naturligvis fastsattes strengere eller mildere Forholdsregler baade med Hensyn til Varernes forskellige, mere eller mindre giftfængende Egenskaber, og med Hensyn til den Grad af Smitte, som Huset, hvori Varerne fandtes, havde været underkastet, hvorved især den større eller mindre Dødelighed kom i Betragtning.

Husene selv bleve rensede derved, at den gamle Ralk i Værelserne blev afflagen, Muren paany udspækket og overhvidtet, Panelet og Gulvet vasket, Værelserne derpaa gennemrøgede med Enebær, Svovl, vaadt Krudt o. dsl. og endelig giennemvindede for aabne Vinduer.

Et ikke mindre besværligt Arbejde var den høist fornødne Renselse af Kiøbenhavns mange Gader, Stræder, Gange og Torve. I den lange Tid, Pesten havde været, vare de mangfoldige ubrugbare og værdiløse Gienstande, især Halm, gamle Plalter o. s. v., som fandtes i de Huse og Værelser, hvorfra Døde eller Syge vare udførte, uhindret blevne hentastede paa Gaderne. Foruden disse Gienstande havde mangehaande andre Ureenligheder og Uhumskheder Tid efter anden opdyngtet sig i uhyre Masser, da den ellers anordnede Renovation af Byen aldeles ingen Fremgang havde eller kunde have formeddelt Mangel paa Menneskekræft. Man vil bedst kunne gjøre sig et Begreb om Stadens Tilstand i denne Henseende, naar man tænker sig en af vore almindelige Flyttedage, udstrakt i flere Maaneder. Og da nu endelig Efteraaret kom med slud og regnsfulde Dage, bleve Gaderne aldeles ufremkommelige, saa at endog flere Borgere paa Grund af disses flette Tilstand

fordrede en Undtagelse fra den vedtagne Regel, kun til Fodse at følge de af Pesten borttryffede Beslægtede. Uagtet al den Glid, Politimesteren gjorde sig, blev Ondet, der ogsaa bestandigt næredes ved Husenes fortsatte Renselse, ikke afhiulpet saa snart. Endnu den 23de Apr. 1712 udgik et Rescript angaaende den store Ureenlighed, der paa flere Steder i Kiøbenhavn, især ved Runddelen ved Vester vold og andre ikke broslagne Steder, fandtes opdyngt¹⁾; ja i et Rescr. af 6te Mai (dat. Goldinghuus) opfordres Politimesteren paa det Alvorligste til at besørge den Mængde Skarn bortført, som ligger paa Gaderne i Kiøbenhavn.

Men længe forinden disse Bestræbelser for at befrie Staden for ethvert Smittestof kunde føre til et nogenlunde tilfredsstillende Resultat, havde den danske Flaade, uagtet den samme givne Befaling at holde Søen saa længe som mueligt, seet sig nødsaget til at vende tilbage til Kiøbenhavns Rhed. Den allerede i det Ovenstaaende saa ofte omtalte Holmens Chef, Schoutbynacht Juidichær, havde, understøttet af Kongens Tillid, udviklet en stor Virksomhed og Duelighed, ved midt under de Ødelæggelser, som Pesten forarsagede, at skaffe en Flaade paa 34 Linieskibe, 22 Fregatter og 14 til 20 mindre Skibe i Søen. Vel var den, tildeels formedelst det store Mennekestab i Kiøbenhavn, ikke fuldkommen bemannet, og førte som Følge heraf ikke det fulde Antal Kanoner; men den syntes tilstrækkelig stærk for at maale sig med den Flaade, som Overrige, der ligeledes led af Pestens Ødelæggelser²⁾, kunde

¹⁾ Da det ifølge Forordningen af 25de April 1702 ikke kunde tilkomme dem, der havde paataget sig Stadens Renovation, at holde de ubroslagne Steder rene, fik Magistraten Befaling at tilfuge Alle, som havde Heste og Vogn, for at bortføre denne Ureenlighed.

²⁾ Saa Dage efter at den danske Flaade var lagt ud paa Rheden, kom, hedder det i den før citerede Skibsjournal, en Galiot østfra. Skipperen

sætte imod den. Men en langt uheldigere Omstændighed var den, at Kiøbenhavn selv, hvorfra Flaaden skulde forsynes med Proviant, formedelst Pestens Udbrud og de i den Anledning udstedte Befalinger, saavel om Hovedstadens, som de andre Kiøbstæders betimelige og tilstrækkelige Proviantering, led Mangel. Følgen heraf blev, at Flaaden, baade i quantativ og qualitativ Henseende, blev slettere forsynet, end den burde have været. Af Frygt for den i Kiøbenhavn dagligen meer og meer overhaandtagende Sygdom, vovede Skibscheferne, efterat Flaaden den 1ste Junii havde forladt Holmen, ikke at modtage de udsfikkede Fødemidler, Drifkevarer o. s. v. uden de største Forsigtighedsregler, hvilket vel ydermere har været en Aarsag til den langsomme og utilstrækkelige Proviantering¹⁾. Flere af de ombord sendte Næringsmidler, — og dette maa i højeste Maade lægges Commisariatet til Last, — vare fordærvede og uspiselige²⁾. Endnu medens Flaaden laae paa Kiøben-

blev hentet ombord og berettede, at han kom fra Stockholm og Gulland, at Colmar (Hovedstationen for den svenske Flaade), Westervig og Norrkøping vare inficerede af Pesten, og at Sygdommen i Stockholm, hvor den nu var ophørt, skulde have bortrykket 37,000 Mennesker. Skiondt en Skipperetterretning, og med Hensyn til Manddrabet i Stockholm vistnok overdreven, var den dog i Hovedsagen sand.

¹⁾ Under 21de Julii hedder det i den anførte Skibsjournal: „Folkene, som havde hentet Vand i Kiøbenhavn, bleve røgede; thi de befrøgtedes at være antændte. Ved saa Baaden strax gaae fra Borde og fik ei mere end 1 Fad af 51 over i Skibet.“

²⁾ Beviser herpaa afgiver den oftere omtalte Skibsjournal. Under 20de Julii hedder det: „Idag holdt vi op at spise Kærter;“ — under 1ste Aug. „Vor Baad indtog alle vore Kærter; thi de vare alle fordærvede og uspiselige;“ — under 20de Sept.: „Idag blev en Lieutenant sendt til Statsraad Udler med en Prøve paa de Gryn, som Commisariatet i Kiøbenhavn havde accorderet med Commisair Roumann om, af hvilke vi havde bekommet 100 Lbr., som saae meget ilde ud.“

havns Rhed — og denne dens Uvirkſomhed¹⁾ varede ubegri-
beligt nok henved 2 Maaneder — begyndte Sygdom iblandt
Matroserne og de ombordværende Soldater at tage Overhaand,
og ved hyppige Dødsfald at fortynde det allerede i Antal
nokſom ſvage Mandſkab. At flere af diſſe Sygdomstilfælde have
været af miſtænkelig Natur, er i og for ſig begribeligt, da
den daglige Communication med den peſtbeſængte Hovedſtad
ikke kunde undgaaes, og lader ſig ogſaa bevife af flere beſtemte
Facta. Ikke alene hedder det i den ofte citerede Skibsjour-
nal, at ſtrange Befalinger uſtedtes ombord, ſom gik ud paa
"at præcavere ſig mod den befrygtede Sygdom;" men næſten
daglig erfares af ſamme, hvorledes de Døde med deres Kioer
og Klæder bleve kaſtede overbord, og hvorledes der ibelig blev
røget med vaadt Krudt i Nærheden af de Døde. I Slut-
ningen af Julius forlod endelig den danſke Flaade, under An-
førelſe af General-Admiral Gyldeſtøve, Kiøbenhavns Rhed
med den Befaling at krydſe imellem Bornholm og Pommern,
for at hindre Transporter fra Sverrige, og for at dække
det grove Skyt, ſom fra Kiøbenhavn og Frederikſort ſkulde
føres til Wiſmars og Stralfunds Beleiring. Her er ikke Ste-
det til at oplyſe de nautiſke eller militære Miſgreb, ſom mu-
ligviis af Flaadens Anfører kunne være begaaede, ſaa at Hen-
ſigten med dens Sendelse kun for en Deel opnaaedes; men
blot at berette, at dens indre Tilſtand ikke blev bedre. Dens
Proviantering var ikke fuldendt, da den forlod Kiøbenhavn,
og ſkøndt den forſattes fra denne By, ogſaa eſterat Flaaden var
kommen til ſit Beſtemmeſtesſted, ſteete det nu med langt ſtorre
Vanſkelighed, og ſaaledes endnu mere mangelfuldt end tilſorn.
Langs Øſterſøens tydſke Kyst herſkede ſmitſomme Sygdomme,

¹⁾ Kun en Afdeling af Flaaden, 10 Skibe ſtærkt under Admiral Sehe-
ſted, blev uſendt for at dække en tilſigtet Communication imellem
Iſland og Norge.

og deels af denne Grund, deels fordi her ingen Oplagsssteder for store Masser af Proviant fandtes, og fordi Indbyggernes Stemning var fiendtligsindet, kunde Flaaden ikke herfra forsynes. Dens Mangel blev derfor Dag fra Dag større, og snart maatte Mandskabet lade sig nøie med Vand istedetfor Ol, ja i Midten af October fandt Krigsraadet, som i den Anledning holdtes, det nødvendigt at indskrænke Skafningen til tvende Maaltider om Dagen. Herover vakte Folkenes Misfornøielse, der steg til den høieste Grad, og kun for en Deel stillede ved Restet om Godtgjørelse herfor ved Hjemkomsten. Sygeligheden blandt Mandskabet tiltog, og skøndt den med Hensyn til sin Charakter fornemmelig synes af have være af scorbutisk Natur, forekom dog idelig Tilfælde, som havde antaget den epidemiske Constitutions Charakter¹⁾. Flaadens mislige Forfatning forværredes i den Grad, at man, saa Uger efterat den var udløben, under saadanne Omstændigheder mistvilede om at kunne udrette noget med den. Allerede i Begyndelsen af October tænkte man paa at opgive alle videre Operationer tilføes, til hvilken Beslutning man dog maaskee ogsaa lededes ved den Betragtning, at Hovedhensigten med Flaadens Sendelse, den nemlig at forhindre Transporter fra Sverige, for en Deel var opnaaet, og at man ikke havde meget at befrygte af den uvirksomme og svage svenske Flaade. Af et Brev fra Frederik den Fjerde af 10de Octbr. til Geheime-Conseillet erfares, at han havde været betænkt paa at lade Flaaden oplægge ved Sønderborg, paa Grund af den i Kiøbenhavn

¹⁾ 3 August Maaned sees saaledes Sundheds-Commissionen at have fra-raadet Kongen, at sende „de Syge paa Flaaden, som bleve smittede af Pesten“, til Kiøbenhavn, men derimod til Vazarethet paa Saltholm. „Quarantaineanstalterne og de saa overliggende Quarantainier paa denne M kunde, hvis dette bifaldtes, føres til et ledigt Skib, som da bl. v at udlægge.“

hersekende Pest; men at han havde maattet opgive denne Plan baade med Hensyn til Skibenes Reparation, og med Hensyn til Kjøbenhavns og Siællands Sikkerhed¹⁾, og nu havde besluttet, at Flaaden skulde blive i Søen saa længe som muligt, og derpaa oplægges for Kjøbenhavn. Men ogsaa denne Beslutning skulde paa Grund, af de bydende Omstændigheder roffes. Af en Skrivelse fra Sundheds-Commissionen til Kongen af 30te Oct. sees, at han havde samtykket i Flaadens tidligere Tilbagevenden. I denne Skrivelse fraraader dog Commissionen, at lægge de til Skibenes Ustakling og Sø-Statens Arbejders Fortsættelse nødvendige Matroser (4213 Mand) i Qvarteer i Kjøbenhavn og Nyboder; men raader, hvis dette endelig ikke kan undgaaes, at modtage et mindre Antal, helst af de hvervede norske Matroser, i Nyboder, derimod „at sende de her hjemmehørende, som mere gienstridige, til Gyländene.“ „Vedst var det dog“, hedder det fremdeles, „om det hele Antal blev separeret fra Staden ved at indquarteres paa Skibene; eller i Nødsfald i Baraquer, som dertil maatte opføres i Nyboder.“ Imidlertid forandrede Omstændighederne sig; de Svenskes Rustninger lode berygte, at man med Kraft vilde drive paa at undsætte Stralsund, og paany at spille Mester i Pommern. Det var derfor Frederik den Fjerde yderst magtpaaliggende, at forhindre den berygtede Troppe-Transport fra Sverrige, og nye Ordre udstedtes til Flaaden om at holde Farvandet imellem Sverrige og den pommerske Kyst ryddeligt for svenske Skibe. Men uagtet Nyttens af denne Forholdsregel var indlysende, formaaede dog Gyländene ikke længer at holde Søen. Den 10de Nov. ankom Flaaden til Kiøge Bugt, og herfra underrettede General-Admiralen Geheime-Conseilet om dens høist elendige Tilstand, som uomgængeligt

¹⁾ Siællandske Tegnelser Nr. 58.

havde tvunget ham til dette Skridt. Han beretter¹⁾, at han deels paa Grund af flere Skibes Velde og Brostfældighed, formedelt Tab af Ankere, Loug o. s. v., deels paa Grund af Mangel paa Proviant, "saa at der af adskillige Sorter aldeles intet er forhaanden i visse Skibe", og deels endelig paa Grund af stor og udbredt Sygelighed iblandt Mandskabet, ikke var mægtig at udsende et eneste, langt mindre et Antal Skibe, for efter Kongens Befaling at krydse imellem Rygen, Jasmund og Moen. Sygdommen havde i Flaaden saaledes taget Overhaand, at der vare de Skibe, hvilke ei havde saa mange friske-Folk tilbage, som udfordredes til at lette Ankrene. Som Marsag til denne Svaghed blandt Mandskabet angiver Admiralen paa den ene Side Mangel paa Ol og Brændevin, hvorunder det havde maattet leve den største Deel af Campagnen, og paa den anden Side den efter Aarets Tid indfaldende Kulde, som „de halvnøgne og med Klæder uforsynede Begemer ikke kunde modstaae." Uagtet denne Flaadens elendige Tilstand befalede dog Kongen, hvem det i høieste Maade var magtpaaliggende at hindre de Svenskes Planer, at en mindre Escadre, ved at afgive det syge og modtage friskt Mandskab fra de andre Skibe, skulde detascheres for at holde Farvandet imellem Rygen og den svenske Kyst ryddeligt. Det lykkedes efter mange Anstrengelser, som ydermere overbeviste Admiralen om Umueligheden af i kort Tid at sætte den øvrige Deel af Flaaden i kampfærdig Stand, at udruste 6 Linieskibe og 2 Fregatter, som under Schoutbynacht Troyel gik til deres Bestemmelse; skøndt ogsaa disse Skibe snart paany overlæstes med Syge og geraadede i en saadan Tilstand, at de intet kunde

¹⁾ Gyldebløves første Beretning om Flaadens Tilstand af 15de Nov. samt Geheime-Consejlets Erklæring d. 17de Nov. bleve, ved at oversendes til Kongen i Pommern, opsnappede af de Svenske, som derved ydermere bekræftedes i deres Forsæt at udsætte Stralsund.

utrette. Men Kongens samtidige Befaling, at den øvrige Deel af Flaaden, eller i det mindste saa mange Skibe som mueligt, skulde sættes i en saadan Stand, at de kunde blive liggende i Kiøge Bugt, indtil den omtalte Escadre havde endt sit Krydstog, lod sig umueligt opfylde. I et Krigsraad den 21de eller 25de Nov. blev besluttet, at vende tilbage til Kiøbenhavn for at oplægge Flaaden. Gyldenløve selv forlangte Tilladelse til at begive sig paa Landet for at samle sine tabte Kræfter, „da han af Sygdom var ganske udmattet.“ I et Brev til Admiral Sehested skildrer Gyldenløve (2 Dage efterat han havde afgivet Rapport om Krigsraadets Beslutning af 25de Nov.) med levende Farver Flaadens jammerlige Forfatning. „Efter megen Umage,“ skriver han, „haaber jeg, at vi have naaet, at Trojel kan om nogle Dage krydse med sine Skibe, uagtet de endnu ere belægsede med Syge. — Aldrig troer jeg, at vor Flaade har været i saa udsel en Tilstand, som nu; og snart skulde jeg troe, at der maatte findes hist og her Folk, der betaltes for at forhale alle vore Foretagender ud til den Aarets Tid, hvori vi ere, for at vores Armee og Flaade desbedre kan ødelægges. Jeg vil ikke tale om alt det, der fattes vore Skibe; thi det var for vidtløftigt. Men blot med Hensyn til Mandskabet, da er det i en saa udsel Tilstand, at ethvert Hierte, undtagen en Commissariats Herres, maatte bløde ved at see den. Barfod (Viceadmiral og den, der senere udnævntes til at føre Overcommandoen under Gyldenløves Fraværelse) fortæller mig, at han i nogle Uger har mistet 140 Mand, at Skibet Fyen, der har maattet afgive Mandskab til Skibet Jylland, har knap 50 Matroser friske til at gøre Tjeneste. Ja, Glendigheden er saa stor, at de udsle Syge bede blot om, at de maae sættes i Land, da de vil skienke Kongen alt det, de have tilgode hos ham. Paa Dvæsthuset er blot Rum til 1380 syge Matroser. Dette Antal

er knap nok for de Skibe, der skal paa Krydstog. Paa Seldaterne har man slet ikke tænkt. Himlen veed, hvorledes Commissariatet kan befrie sig fra den Brode, der hviler paa dem, ei at have gjort bedre Anstalter¹⁾. o. s. v.

De Syges, tildeels ogsaa de Frisfes Forsatning paa den tilbagevendte Flaade var derfor saadan, at der fra Land af maatte gribes de kraftigste Forholdsregler til deres Frelse, eller i det mindste til deres Lindring. De Syges Pleie kunde umueligt med nogen Nytte skee i Skibene; de maatte anbringes i Land; men alle Hospitaller vare i Brug, tildeels overfyldte. Hoyer (i Frederik den Fjerdes Historie) angiver de Syges Antal til 3000, som maaskee endog er for lidet. Paa Dvæsthuset, Co-Statens sædvanlige Hospital, var kun Plads til 1380 Mand, og denne Plads var deels optagen af Syge fra Nyboder, deels af de Syge, som landsattes fra Skibene, der under Troysels Commando skulde paa Krydstog. De øvrige ikke saa syge Matroser og Seldater maatte saaledes forblive ombord, indtil de nødvendige, forberedende Foranstaltninger til deres Indlogering i Land paa sikre og for Pesten rensede Steder kunde træffes. Den Dag for Dag tiltagende Eftersarskulde og Matrosernes flette Beflødning gjorde det nødvendigt for Sundheds-Commissionen, skøndt modstræbende, under 24de Nov. at indvilge i „at der til de stakkels Matroser, som formedelsi Mangel paa Sengeklæder vare færdige at crepere,“ maatte udsendes hvad de i denne Henseende trængte til. Denne Tilladelse maatte siden ogsaa udvides til andre Klædningsstykkers Udsendelse, da det ikke blot var de Syge men ogsaa de Friske, der lode af Kuldens Indvirkning. Et Rescript af 28de Nov. paabyder i den Anledning, at Klæderne, som udsendes til Orlogsflaaden, først skulde vaskes og røges; at en Post

¹⁾ Riegels, udkast til Fr. IVdes Hist. 2 D. S. 456 og 457.

skulde anbringes i Castelsgraven, hvoraf Vandet kunde op-
pumpes og ved en Rende løbe i Kar, som vare at anbringe
paa Bastionen Grønland omtrent 100 Alen fra Posten, og i
hvilke Enhver selv kunde vaske sine Klæder¹⁾. Til større Sik-
kerhed skulde denne Rensning skee under Opsigt af en Inspec-
teur, en Skriver og flere Betiente; naar Klæderne vare toede,
vindede og røgede, skulde de af Fattige, uden Betalings Erlæg-
ning, henbringes til Toldboden, hvor der udenfor Stakitværket
(see ovenfor) fandtes en Underofficer, en Barbeer og Skriver,
som visiterede bemeldte Klæder og mærkede dem med Tegn til
Udpasering. — Med Hensyn til Flaadens Forsyning med
Levnetsmidler og Forfrisknings-Artikler, lige nødvendige for de
Syge og Friske, og uden at Fare for Smittens Overførelse til
Flaaden derved foranlediges, bestemtes, at et Torv skulde ind-
rettes paa en beleilig Plads udenfor Gyldeulund (Befaling
til Geheimeraad Krabbe af 24de Nov.).

Kort efter Flaadens Ankomst til Kiøbenhavns Rhed havde
Conseillet befalet Sundheds-Commissionen at undersøge nogle
Pakthuse paa Christianshavn, tilhørende Næsesfor og Proviant-
forvalter paa Kronborg Jacob Arntsen, om de maatte
ansees for tjenlige til interimistiske Hospitaller for de Syge fra
Flaaden; men de befandtes for smaa, kun afgivende Plads
til 200 Mand, foruden at deres Indretning vilde medtage 3
til 4 Uger. Sundheds-Commissionen foreslog derimod (30te
Nov.) som Steder, hvori de Syge fra Flaaden passende
kunde optages, den til Vaisenhuus hidtil brugte Lambert
Baniers Gaard, der var ledig paa Grund af at de Fat-
tiges Committerede nu selv havde overtaget Børnens Pleie;

¹⁾ Mærkelig. hvorfor man iagttog denne Forsigtighed med Hensyn til
Vandets Oppumpning, var den, at Soldaterne i Castellet benyt-
tede Vandet i Castelsgraven til Drik (Sundheds-Commis-
sionens Forhandlingsprotocol under 27de Nov.).

men denne Gaard kunde ikke rumme meer end 200 Mand, — Altsamtidig paa Nytorv, som i Stalden, Ridehuset, Pakhuset og Køsterne, uden at de meublerede Værelser toges i Brug. kunde modtage 800 Mand, men havde den Mangel, at det laae midt i Staden, „hvorfra let ny Infection kunde befrygtes“, og var blottet for alle Varme-Indretninger; — og fremfor alt Ladegaarden. „Vi finde“, siger Sundheds-Commissionen, „Ladegaarden tjenligst; thi paa den ene Afdeling af samme har ingen Syge været; og den anden Afdeling bliver om 2 a 3 Dage fuldkommen renset. Hver af disse Afdelinger, hvoraf den ene kunde bruges af Matroserne, den anden af Soldaterne, kan rumme omtrent 7 til 800 Mand. Dette kunde strax sættes i Værk.“ Den eneste Betænkelighed, som Sundheds-Commissionen havde med Hensyn til Ladegaardens Benyttelse, var, at man, hvis Pest udbrod iblandt Matroserne, kunde beskjede Commissionen for ikke tilbørligt at have renset Localet. Den gjorde derfor opmærksom paa, at mistænkelige Tilfælde allerede havde vist sig iblandt Matroserne, og at disse, imod Forbudet, havde været i Ryboder og havt Omgængelse med Folk, som muligvis kunde være inficerede, eller i Huse, hvor Sygdommen havde været.

Consellet bestemte sig først flere Dage senere, i det General-Commissariatet den 5te Dec. erholdt Tilladelse til, at de syge Matroser paa Flaaden for det første maatte indlægges i den halve Deel af Ladegaarden, som ikke havde været brugt til Pestsyges Behandling. Til den Ende skulde Værelserne strax, saavidt mueligt, forsynes med Raskelovne, ligesom Sengen med Straasække og dobbelte Koiedækkener, „som for Sikkerheds Skyld kunde fastes i Vand, tørres og røges.“ Det bestemtes tillige, at der skulde gøres „Anstalt for daglig frisk Spise efter de Syges Tilstand.“ Faa Dage senere (10de Dec.) fik Directeurerne for de Fattiges Væsen Befaling til at indrømme

de syge Sefolk det store og nye Børnehuus paa Christianshavn, hvori man formeente at 8 til 900 Mand kunde modtages. Med Hensyn til den anden Halvdeel af Ladegaarden, som hidtil var brugt til Pestlazareth, men hvorfra de sidste Syge, som ovenfor fortalt, allerede vare flyttede den 28de Nov., bestemtes, at dens Rensning snarest muligt skulde paa- drives. Den 14de Dec. anmeldte Sundheds-Commissionen, paa General-Commissariatets Forespørgsel, at Ladegaardens Lazareth, under Tilsyn af Decanus Mule og Stadsphysicus Eichel, var renset, saa at „det nu var langt renere og sundere, end da det blev modtaget“; at det ydermere var besigtiget af 3 Barberer, hvis skriftlige Forretning indsendtes; og at der i Hospitalet fandtes 525 Sengesteder, 370 Straasække, 715 uldne Dækener og 709 Stykker Lagener¹⁾, alt tilbørligt renset. Men da General-Commissariatet den følgende Dag vilde tage Hospitalet i Besiddelse, negtede Sundheds-Commissionen at udlevere det, førend Kongens Tilladelse dertil var forevilst; rimeligvis for at giengielde den Modvillighed, som de Committee-rede tidligere havde vist Sundheds-Commissionen ved ikke at ville indrømme den Ladegaarden, førend den tvende Gang havde fremlagt Kongens bestemte Ordre. Endelig modtoges den 19de Dec. Kongens Befaling, at denne Deel af Ladegaarden skulde belægges med syge Soldater fra Flaaden. Dog opstod der snart Betænkeligheder hos General-Commissariatet ved at modtage begge Staters Syge i samme Hospital, fornemmelig med Hensyn til Deconomien; og ved en Beslutning af 22de Dec., der billigedes af Kongen den 26de Dec. (dog med den Clausul: „skulde nogen Disordre derved opstaae, kommer det paa Bedkommendes Ansvar“) forandrede det trufne Arrangement derhen, at alle Sø-Statens Syge, „for at have dem saa nær

¹⁾Herved berigtiges hvad i det Doenstaaende (III. S. 535) er anført.

som muligt ved hinanden, bleve henflyttede til de forhen omtalte, af syge Soldater hidtil benyttede leiede Huse (nemlig gamle Alstenechhus, Knud Commerups og Morten Willumsens Huse) samt ligeledes til Bornehuset; hvorimod selve Ladegaarden, efter den oprindelige Bestemmelse, overdroges til de syge Soldater. Af disse vare paa den Tid, Beslutningen toges, allerede 800 indlagte paa Ladegaarden. I det Hele var det gjort Sundheds-Commissionen til Pligt ved Rescript af 21de Dec. ¹⁾ at overvæge, „hvoreledes de i Land kommende Syge bedst kunde modtages og pleies, og paa hvad Maade med de anordnede Barberer og Chirurger kunde havees tilbørlig Inspection, at Folkets Grepering ei skulde foraarsages enten ved Chirurgorum og Barberernes Uvidenhed eller Nachslæfighed.“ Efter Vings Hjemkomst overtog han selv de Syges Behandling paa Dvæsthuset, hvorimod Dr. Böttcher og v. Alspern (Oldermand ved Barbeerlauget) ansattes ved Krigshospitalet.

Det var Kongens Villie, at Ilandsættelsen af den hjemkomne Flaade strax skulde paabegyndes og fortsættes. For nu at forhindre, at det hertil nødvendige Mandskab, baade af Haandværkere, Arbeidere og Matroser, ved at have Samkvem med Kiøbenhavn, skulde udsættes for Smitte, blev det bestemt, at der for dem skulde opbygges Barakker paa Nyholm, hvori de kunde indquarteres, og at de ved Marqvetentere, som dertil bleve ansatte, skulde kunne forsynes med alle Nødvendigheds-Artikler. Med Hensyn til de Landsoldater paa Flaaden, som ikke trængte til Hospitalet, eller vare udfrevne derafra, var man i en ikke ringe Forlegenhed. Man besluttede imidlertid, at de skulde forlægges omkring i Landet, „da ingen Sytter for dem udenfor Kiøbenhavn fandtes“ ²⁾. Dog skulde vedkommende

¹⁾ Sættelandske Tegninger Nr. 58.

²⁾ Man vil erindre, at Kiøbenhavns Besætning var anbragt i Barakker udenfor Byen.

Lægers Erklæring først indhentes, at de ikke vare inficerede af Smitte (23de Dec.).

Saa meget man endog ved disse og andre Forholdsregler tilsigtede at forebygge Samkvæmmet mellem Flaadens Besætning og Kiøbenhavn, saa lod dette sig dog ikke gjøre. Uden at tale om, at de fleste Syge fra Flaaden bleve anbragte indenfor Kiøbenhavns Volde, saa havde ikke alene en stor Deel af Besætningen paa den hjemkomne Flaade Huus og Plæm i Ryboder, ligesom mange af de hvervede „Lediggængere“ (see ovenfor) i Kiøbenhavn; men dette Antal forøgedes betydeligt ved den Escadre, der i Januar-Maaned 1712 kom tilbage fra Østersøen. Deels turde man ikke blotte disse Skibe for Folk, saalænge Flenden endnu var i Søen, og deels kunde man for medelst Jisgang ikke, om man ogsaa havde villet det, transportere Mandskabet til Søes til Smaaøerne, hvilket tidligere var skeet fra de andre Skibe; og til Lands kunde det af Frygt for Smitte ikke lade sig gjøre. Disse Folk maatte saaledes forblive i Kiøbenhavn, og da de ikke kunde finde Tilhold i de paa Holmen opførte, men allerede tilstrækkelig opfyldte Hytter, maa det ansees for aldeles rimeligt, at de ere tyede deels til Ryboder, hvor desuden mange sikkert horte hjemme, deels til andre Steder i Byen, hvilket desuden bestemt fremgaaer af et Actstykke, der senere skal anføres. Det var upaatvivlelig i denne Overbevisning, at Ryboders Rensning tidligere og med mere Kraft paastyndtes, end de øvrige Qvarterers i Staden¹⁾. Endnu vanskeligere var det at hindre Officianterne paa Skibene fra at søge deres Boliger i Kiøbenhavn, og ligesaa umuligt at isolere dem til de engang valgte Boliger. En Deel Officerer bleve ansatte ved Dvæsthuset og de andre Hospitaller,

¹⁾ „Alle Fogementer, Kroer, Kiekbere o. dsl., hvor Rejsende, Bønder og gemene Folk søge Lerberg og Indgang, skal næst Ryboder være de første Luse, som renses“. Rescr. af 12de Dec. Stæll. Tegn. Nr. 58.

der indrettedes for Sø-Statens Syge, for at vedligeholde Orden¹⁾.

Omtrent paa samme Tid som Flaaden kom hjem, begyndte ogsaa den ikke ubetydelige Mængde Mennesker, som ved Pestens Overhaandtagen vare flygtede fra Byen, og som maa antages at have beløbet sig til 5000 eller derover, at længe efter at tage deres gamle Boliger paany i Besiddelse, igien at begynde den tilvante, længe savnede Virksomhed, at hilse paa de Venner og Vendiende, som Sygdommen havde sparet, eller at offere en Taare paa de Afdødes Gravsteder. Da Pesten paa denne Tid, saaledes som ovenfor berettet, næsten var ophørt i Kiøbenhavn, men derimod havde udbredt sig til flere Steder i Stælandet, hvor de Fleste midlertidigen havde opslaaet deres Boliger: saa vil man i disse Omstændigheder let finde Grunden til, hvorfor de Vortvandrede nu thyede tilbage, og hvorfor Sundheds-Commissionen nærede Frygt for at modtage dem. At forbyde dem Udgangen til Kiøbenhavn gif dog ikke an; men ved Rescr. af 12te Dec. blev det befaleet, at Alle, som igien vilde begive sig til Kiøbenhavn, skulde have Sognepræsternes Attest for, at de kom fra sunde Steder, med hvilke Attesters Forevisning og Legitimation der skulde holdes den strengeste Opagt i Stadsportene.

Med Hensyn til Kiøbenhavns Garnison vil det erindres, at den største Deel af samme ved Pestens Udbrud havde forladt deres Qvarterer i Stadens Huse — thi Caserner gaves der paa den Tid endnu ikke i selve Staden — og var bleven forlagt deels til Voldene, men fornemmelig til Fællederne udenfor Byen, hvor Baracker til deres Indlogering bleve opførte. Castellet havde sin egen Garnison, som maaskee forstørredes derved, at flere af de Soldater, som ellers hørte til Kiøbenhavns Garnison, rykkede herind, hvor man troede dem mere betryggede mod

¹⁾ Garde p. a. St. S. 237.

Pestsmitten, fordi Castellet lod sig separere fra Staden og saaledes, som man haabede, fra den der grasserende Sygdom; og fordi Castellet havde Caserner, eller som de da kaldtes *Baraquer*, til de garnisonerende Soldaters Indquartering. Imidlertid fandt Sygdommen, og det temmelig snart, Bei baade til de udenfor Byen camperende og til de i Castellet indquarterede Tropper, dog fornemmelig til de sidste. Commandanten i Kiøbenhavn ansaae Marsagen til Pestens Udbredelse til de hans Befaling undergivne Soldater at være den, at de bleve brugte til forskellige Forretninger i Sundheds-Commissionens Tjeneste (see ovenfor), men fornemmelig til de Pestsyges Begravelse, hvilket sidste derfor ogsaa forbødes¹⁾. Commandanten i Castellet, Oberst Klenow, beskylde især de affyelige Uddunstninger af de ubedækkede eller slet bedækkede Liig, paa Commissionens tæt til Castellet stødende Kirkegaard. Sygdommen tiltog i den Grad iblandt Soldaterne, at det ikke alene bestemtes, at de af Pesten angrebne Syge skulde overføres til Commissionens Pestlazareth; men ogsaa at de Syge, „som i Leiren pludselig døde,“ skulde begraves ved Commissionens Folk. Hvad der ikke lidet bidrog til at forøge Sygdommen blandt Soldaterne, var den Gienstridighed, som det Militaire, navnlig Officererne, viste mod at føie sig efter Sundheds-Commissionens Anordninger og Forrifter. Saaledes afflødte Soldaterne deres af Pesten døde Kammerater, og overlode Sundheds-Commissionens Betiente de nøgne Kroppe til Begravelse. Officererne raadede selv ikke Bod paa denne Ufsik, hvorved Smitten nødvendigvis i høj Grad maatte udbredes; men Commissionen saa sig nødt til at standse den, ved

1) „Da man gar eigentlich observiret, daß durch Begrabung der Leichen die böse Krankheit sich mercklich bey der Milice einschlichen; umbun so viel möglich die kleine Garnison zu conserviren, dieses wirdt müssen geändert werden.“ (Kgl. Resolution af 4de Aug. 1711.)

i Midien af September at erklære, „at den herefter ligen nogne Tilg vilde lade borttage, men lade dem henligge paa Officerernes Ansvar.“ En Capitain Wittlöf af Siællandske Regiment bestemte selvraadigen, at han ikke vilde have sit Compagnies Syge paa Pestilazarethet, men leiede til dem et Huus midt i Staden, i Landemærket. Først efterat directe Klager vare indgivne til Rongen, hvori denne bedes at raade Bod paa et mod de udgivne Sundhedslove saa aldeles stridende Forhold, især da der nu (10de Dec.) er god Plads paa Krigshospitalet og Lazarethet, lod Capitainen sig formaae til at give efter¹⁾. I en Skrivelse til Commandanten af 28de Sept. klager Commissionen over en vis Lieutenant Sørensen, der boede i et Huus paa Vestergade, „hvor Prindsen udhænger²⁾, og hvor alle Folkene ere uddøde,“ at han ikke vilde lade sig bevæge til at udflytte. — En farlig, ved Paastaaelighed giennemdrevne Anomalie var det, at de Soldater, der vare blevne helbredede paa Lazaretherne og nu efter de almindelig gieldende Regler skulde gennemgaae Quarantaine paa den sælle, dertil bestemte Anstalt, mod Slutningen af Epidemien umiddelbar fra Lazaretherne afgik til Veiren, blot mod vedkommende Compagniechefes Dvitting og Forsikring om, at der skulde blive draget god Omsorg for, at deres Klæder bleve rensede, saa at Andre ikke skulde inficeres deraf³⁾.

¹⁾ Sundheds-Commissionen havde ved tvende Barberer ladet Huset undersøge, og i samme befundet en Død og 10 Syge, hvoraf 2 med Buboner. „Hvor syge de andre 8 end vare, havde de dog Tilladelse til at gaae ud i Byen.“

²⁾ Et Herbergersted paa Vestergade, op imod Bolden, paa samme Sted, hvor endnu findes en Giestgivergaard af samme Navn. (Det som stilt udhængte Billede af en Prinds, kan maaskee have været Prinds Eugén.)

³⁾ I October erholdt nogle Soldater, som ved den Gørdens Opstilling, der skulde hindre al Samkvem imellem det pestbesøgte Helsingør og Kjøbenhavn, vare bievne udelukkede fra deres, til Hovedstadens Garnison hørende Kammerater, Tilladelse til at forene sig med dem.

Fornemmelig i Castellet udbredte Sygdommen sig tidligt og stærkt, fældende et stort Antal Offere. Allerede i Begyndelsen af September tilskyndede Sundheds-Commissionen Commandanten, at lade de i Baraquerne indquarterede Soldater trække ud af samme, og campere paa et sundt Sted, hvor han fandt for godt.* Hvorvidt Raadet er blevet fulgt vides ikke, men at det blev givet vidner noksom om Sygdommens stærke Udbredelse. Der fandtes neppe et Huus, som skaanedes for den. I en Rapport til Sundheds-Commissionen berettes, at alle Sengenklæder i Castellet, nemlig 800 Dynner og 800 Puder, vare bragte til Smedehuset, som jeg formoder for at opbrændes; thi Kongens bestemte Befaling i denne Anledning til Klenow (see Sundheds-Commissionens Forhandlings-Protocol 17de Nov. 1) var udstedt, forinden de omtalte Modificationer i denne strenge Foranstaltning indtraadte. — Blandt de udenfor Staden camperende Soldater havde Sygdommen huseret med mindre Voldsomhed, hvilket flere Omstændigheder, fornemmelig Opholdet i den friere Luft og den længere Afstand fra Pestsmittens Focus, noksom forklare.

Men Opholdet i de slet opførte og i det Hele daarligt indrettede og forsynede Baraquer paa Stadens Fælleder maatte imidlertid ved den tiltagende Fugtighed og Kulde, som Efteraaret og Vinteren førte med sig, i andre Henseender blive yderst farligt for de i samme indquarterede Soldaters Helbred. Dette blev i Gierningen ogsaa Tilfældet. I Begyndelsen af Januar blev det derfor af Kongen besluttet, at de tre Batailloner, som camperede udenfor Staden, skulde indquarteres i gamle Pesthuus udenfor Vesterport, og at i den Hensigt de der anbragte Fattiglemmer (see ovenfor) skulde henflyttes i det

*) Denne Dag begierede nemlig Commandanten flere Folk af Sundheds-Commissionen for at udføre de Klæder, som efter Kgl. Befaling skal forbrændes."

da ledigstaaende Waisenhuus¹⁾ (Lambert Vaniers Gaard). Men herimod erklærede Sundheds-Commissionen sig paa det bestemteste; deels fordi Fattiglemmerne med deres inficerede Klæder igien kunde udbrede Sygdommen i Staden; deels fordi Commissionen betvivlede Muligheden af saasnart at kunne rense Pesthuset, saa at Folk deri uden Fare kunde indlægges. De ulykkelige Soldater bleve derfor i deres Baraquer hele Vinteren over, og først den 25de Julii 1712 foreslog den da til Commandant udnævnte General Schønfeldt²⁾, at de, da Pesten nu ganske var ophørt og Byen fuldkommen renset, atter maatte drage ind i deres Qvarterer. En indvilgende Resolution herpaa udsædtedes, dog ikke før end d. 8de Aug. fra Hovedqvarteret for Stralsund.

Skiondt saaledes den største Deel af de Soldater, der hørte til Kiøbenhavns Garnison, laae udenfor Staden og maatte forblive her, saa kunde det dog ikke hindres, især da den aftagende Pest henimod Vinterens Nærmelse baade gjorde Gemytterne roligere og Foranstaltningerne mod Sygdommen slappere, at jo saavel gemene Soldater som især Officerer

¹⁾ Cancelli-Registr. Nr. 58. 9 Januar.

²⁾ I hans Forestilling til Kongen hedder det, at det var uomgængeligt nødvendigt, at Soldaterne, saasnart de for Flaaden bestemte Tropper vare indskibede, maatte drage ind i Staden og der erholde Qvarterer, for at Folkene dog engang atter kunde komme af deres Klæder og erholde et ordentligt Leie i Senge, fordi ellers Sygdom vilde tage Overhaand og fylde Hospitalet. Han beretter, at vel ingen Contagion mere sporedes imellem Soldaterne, men at forskellige Brystlidelser og hidfige Fiebre almindelig grasserede, saa at 20 til 30 Mand pr. Compagnie laae syge deraf, uden at dog mange døde. Af samme Forestilling erfares, at den ene Bataillon af General-Major Ingenhavens Regiment, der, hvis jeg ikke feiler, laae i fæste Staden, for at v. bligeholde Orden, haade mistet 206 Underofficerer og Gemene af Pest; medens Regimentets anden Bataillon, der laa i Garnison i Helsingør, kun savnebe 100 af Pesten borttrykkede Mand. (Rosensstand=Goiffes militaire Rescripter; under 25 Julius 1712.)

havde dagligt og meget ugeneret Samkvem med Kiøbenhavn, ikke alene talte med Venner og Bekendte der, kom i de Huse, som mere eller mindre vare blevne berørte af Pestsmitten; men at flere af de, enten begunstigede, eller af Sygdom medtagne Officerer og Underofficerer have taget stadigere Ophold i Stads mere hyggelige og bequemme Qvarterer ¹⁾.

Ved alle de her berørte Omstændigheder, ved Sammenstrømningen af Matroser og Soldater fra Flaaden, tildeels af Soldater fra Camperingerne udenfor Staden, men fornemmelig maaſkee af de tilbagevendende Indbyggere til Kiøbenhavn, hvis Huses og Gaders Mensning endnu neppe var paabegyndt, skete det, at Pesten, der næsten var udslukt, erholdt ny Næring og atter begyndte at vække Skræk og Betymring i den allerede noksom medtagne Stad. Biskop Worm havde paa Grund af de yderst ſaa Peſtiltſælde, der viſte ſig henimod Aarets Slutning, foreslaaet at lade holde en almindelig Salsfigeſſeſt i alle Kiøbenhavns Kirker for Peſtens Ophor; men under 11te Januar 1712 frabeder Sundheds-Commissionen ſig hans priſelige og chriſtelige Forſlag, menende: „at det endnu

¹⁾ Hvor gaſtke de uſædvanlige Forhold, ſom Peſten medførte, havde løst, net alle Samfundsordenens Baand viſer en Skrivelse fra Politis og Commerce-Collegiet til Commandanten (ſee: Roſenſtands-Boiſkes militaire Reſcripter, under 19de Martii 1712). Af den erfares, at Collegiet, uagtet 3 Gange gientagen Offentliggjørelſe, ikke havde kunnet erholde nogen Forpagter til Portſkillingen og Aften-Pengenes Indkomſter, men havde dertil maattet beſtille viſe Perſoner. (Grunden hertil vil lettelig kunne findes, deels i det ſaa betydeligt forringede Menneſke-Mantal, deels og fornemmelig i Formuens og Næringsveienes paa en gaaſte anden Maade end hidtil ved Peſten bevirkede Fordeling). Diſe af Politiet anſatte Bettente, navnlig de ved Nørreport, bleve hindrede i at opfylde deres Pligter derved, at ſaa vel Officerer ſom Gemene, baade af Garniſonen ſom af den udenfor Staden camperende Milice, ikke alene ſelv vilde paſſere frit giennem Stadens Porte, naar det havde ringet til Vagt, men ogsaa underſtode ſig til at udconvoyere Bønder og Andre, uden at Vagten vovede at yde Bettentene den Viſtand, ſom den burde.

var for tidligt, da vi i afvigte Uge have havt 16 Døde af Contagionen, saa at den ligger endnu som Ilden under sin Aske." Til Kongen skrev Commissionen ved samme Tid, at den imod Forhaabning maatte foredrage, at Pesttilfælde, især Buboner, i den afvigte Uge vare tiltagne; at den ansaae det for nødvendigt, for at hindre Sygdommens videre Udbredelse, at alle, som enten vare eller bleve syge af Contagionen, usfortøvet udførtes til Lazaretherne, eller at Afspærringen med yderste Strengthedattes i Værk; og at den sandt, at Marsagen til denne Pestens Tiltagelse maatte søges deri, at de mangfoldige Mennesker, som havde været bortreiste fra Byen og nu igjen indstillede sig, iligemaade de mange Fremmede, Soldater og Matroser, som deels vare indkomne, deels daglig indkom, indlogerede sig overalt i Byen, enten Husene vare rensede eller ikke, og at mange Mennesker uden Forskiel indløde sig i nyt Ægteskab, hvorved Giestebud, Bryllupsfester og andre Forsamlinger foresaldt.

Seldigviis var dette Tilbagefald af Pesten ikke af saa stor Betydning, som man havde havt Grund til at befrygte. Hvad enten det nu skete ved de energiske Forholdsregler, som Sundheds-Commissionen tog, eller snarere ved den temmelig strenge Vinters Indflydelse og ved den epidemiske Sygdoms Constitutionens Udtømmelse: saa erholdt den paany opflammende Sygdom ingen Magt blandt Stadens Indbyggere og ophørte kort efter som Epidemie, skøndt sporadiske Tilfælde af samme vedbleve at vise sig i Foraarsmaanederne. Paa de militaire Hospitaller, hvorhen de syge Matroser og Soldater fra den hjemkomne Flaade vare bragte, synes Sygdommen heller ikke i den Grad at have fundet Indgang, som den allerede stedfindende Smitte iblandt dem, deres Henbringelse til Hospitaller, hvor Pesten allerede havde græsset, og endelig disses Overfyldning med Syge lod befrygte. Rapporterne fra de ved

Kadegaardens Hospital ansatte Læger lyde til langt hen i Januar gunstigt, hvad Pestsmitten angaaer. Dr. Vötticher berettede under 11te Januar: „Indicia externa als von certis exanthematibus malignitatis habe ich zur zeit noch nicht vermerket“; Jacob v. Aspern under samme Dato: „Infectiones habe alhie nicht anmerken können.“ Denne Sidste angiver sit Sygeantal til 585. (Wodruffs Pest-Cazareth havde paa samme Tid 53 Syge). Endnu d. 18de Januar er v. Asperns Indberetning tilfredsstillende: „Merkmahle einiger äußerliche Infection läset sich annoch nicht finden.“ Senere erfares dog af Sundheds-Commissionens Protocoller, at Pestsyge ere bragte saavel fra Kadegaarden som især fra Dvæsthuset til Commissionens Cazareth; og af et Kgl. Rescript, dat. 12te Marts, sees, at Seværerne af de af Pesten inficerede eller døde Soldater skulde renses ved Sundheds-Commissionens Folk. Der kan altsaa ingen Tvivl være om, at Pesten ikke holdt sin Svøbe borte fra de landsatte Soldater og Matroser, men den vandt neppe nogen stærk Udbredelse. Desuagtet var Dødeligheden overordentlig stor i de militaire Sygehuse; Skiorbug og hid-sige Febre bortryffede daglig fra 10 til 20 eller flere Syge, saa at der med Hensyn til disses Begravelse maatte tages samme Forholdsregler som med de Pestdøde ¹⁾).

Imidlertid blev ogsaa Sundhedstilstanden paa de militaire Hospitaler efterhaanden bedre og bedre, og i Midten af Marts synes alle Spor af Pesten at være forsvundne, saavel

¹⁾ Eigene af de paa de militaire Hospitaler Døde bleve begravne paa Sundheds-Commissionens almindelige Begravelsesplads udenfor Castellet, i de der opstode Kuler. (Jof. Sundheds-Commissionens Skrivelse til de Committerede ved Sø-Dvæsthuset af 5te Dec. og til de Committerede ved Krigshospitalet af 12te Dec., hvori Vedkommende opfordres til at udvalge sig en bestemt Grube.)

blandt Stadens civile som dens militaire Indbyggere¹⁾. Den 19de Marts æfstedes Sundheds-Commissionens Betænkning angaaende Østerports Aabning for Alle og Enhver, hvilket ogsaa bevilligedes ved Rescr. af 2den April. Heraf tør man slutte, at intet Pestiligt mere blev udført. Den 23de Marts bestemtes, at Sundhedspasser maatte udstedes for de Skibe, der skulde afhente Brænde fra Holsteen; ligesom ogsaa at Torvene atter maatte holdes i selve Staden. Nogle Dage senere bød Kongen ved et Rescript, dat. Koldinghuus d. 30te Marts, at en almindelig Bededag skulde holdes over hele Danmark d. 29de April, fordi den i Kiøbenhavn og Siælland græsferende Pest var ophørt²⁾. Posten fik atter Tilladelse til at gaae sin sædvanlige Gang, og navnlig bestemtes det ved Rescr. af 11te April, at Posten til Helsingør maatte gaae igiennem Roskilde og Frederiksborg, da Gordenen nu var hævet. Sundhedstilstanden i de østersøiske Havne maa nu ogsaa have været tilfredsstillende, da Quarantainen for alle Skibe fra Østersøen, med Undtagelse af dem fra Sverrige, ved Rescr. af 20de April hævedes. Da Rensningen af Stadens Guse, Gader, Kirker o. s. v. endnu ikke var fuldbendt, vedbleve dog mange af de Indskrænkninger, som i Pesttiden vare paa-

¹⁾ Den imidlertid til Kiøbenhavn tilbagevendte Prof. medic. Frankenau skriver i det oftere citerede Brev til Schelhammer under 9de Marts 1712: jam elapsæ sunt hebdomadæ, ubi pestiferi nihil inaudivimus.

²⁾ Hvis man vil fæste Lid til Böttichers Udsagn, var dog Sygdommen endnu paa den Tid ikke aldeles dæmpet. Han beretter l. c. S. 77, at han paa selve Dagen for Taksigelsesfesten i Anledning af Pestens Ophør havde modtaget paa Sø-hospitalet 7 af Pesten smittede (septem, ni fallor, Peste infectos), der Alle tilligemed flere Andre vare blevene smittede i et eneste Huus i Strandstræde. De bleve af ham sendte til Bodruffs Lazareth, der altsaa endnu paa den Tid var i Brug. Dog har man mange Grunde til at tvivle paa Nøjagtigheden i Böttichers Angivelser, der, især hvad Tid og Tal angaaer, i Almindelighed ere utilforladelige.

budte; saaledes maatte endnu ingen Auctioner holdes i Kiøbenhavn, og alle Vielser, Liigbegængelser og andre ministerielle Forretninger skulde ske uden alle Ceremonier. Ved Rescr. af 21de Mai 1712 forbødes det at nedsætte Liig i de Kirkegaarde, som havde været brugte i Pestens Tid, forend den 1ste November. Sundheds-Commissionen maatte vedblive sine Functioner. Først langt hen i Junii Maaned, da Kongen, som han i sit Rescript af 22 Junii skriver, "med Fornøielse havde erfaret, at Husene i Kiøbenhavn vare rensede, og at intet Tilfælde af smitsom Sygdom i lang Tid var indtruffet," blev Sundheds-Commissionen hævet, og Omsorgen for Sundhedsværket overdragen til Politie- og Commerce-Collegiet. Under 2den Julii tillodes, at der med Copulationer, Liigbegængelser og deslige maatte forholdes som for Contagionen; og under 9de Julii, at Frue Skole atter erholdt den hele Afgift af Begravelser.

Som Efterdrøn fra Pesttiden gienløde nu de mange Processer, som deels Regjeringen paabød anlagte mod Personer, der havde vrist pligtskridigt Forhold under Pesttiden, deels Private reiste mod Private eller mod Sundheds-Commissionen. Blandt de første fremhæves her de, der bleve anlagte mod flere af Sundheds-Commissionens Folk, mod nogle Klokkere og Gravere ved endeel Kirker i Kiøbenhavn, om Egenes Begravelse i Kirkegaardene, eller om Kirkegaardenes Opfyldelse med Jord; ligeledes de mod Personer, som tvertimod Sandhed havde negtet, at have Syge i deres Huse. De sidste angik især Arve- og Skiftesager, eller Privates og Laugs formeentlige Regningskrav paa Sundheds-Commissionen¹⁾.

Alf Alt, hvad der i det Ovenstaaende er anført, vil det

¹⁾ Saaledes indstævnedes en Sag imellem Sneblerietauet og Sundheds-Commissionen for Høiesteret d. 23de Apr. 1712.

kunne sluttes, at det Mennesketal, som Kiøbenhavn havde lidt under Pesten, maatte være overordentligt stort; men med fuldkommen Nøiagtighed lader det sig desværre ikke angive. Der kunde tænkes tvende Maader, hvorpaa en saadan Nøiagtighed havde været mulig, dels nemlig en Folketælling, anstillet ved Pestens Udbrud, og en anden strax efter dens Ophør, saaledes at der toges tilbørligt Hensyn til Differentien imellem de udvandrede og atter tilbagevendende Indbyggere, en Fremgangsmaade, der i Gierningen fulgtes i flere franske Byer, hvorhen Pesten senere naaede, navnlig i Marseille; dels en efterhaanden iværksat Optælling af Eigene, enten som de anmeldtes, eller bedre som de udførtes til Begravelse. Af disse Fremgangsmaader valgtes i Kiøbenhavn den sidste som den bekvemmeste og vistnok ogsaa sikreste; men de særegne Foranstaltninger, som i den Anledning toges, førte ikke til noget bestemt Resultat. Til Sundheds-Commissionen skulde vel daglig skee Indberetninger baade om de Syge og de Døde; men dels nedsattes denne Commission først hen i Julii Maaned, efterat Pesten allerede havde hersket i flere Uger; dels skete Indberetningerne, især i Begyndelsen, uordentligt og uslutsændigt; hvilket baade kan sluttes af den Forvirring, hvori Alt var ved Pestens første Udbrud og Overhaandtagen, og af den Interesse, Stadens af Pest angrebne Familier havde af at skule deres Syge og Døde for Commissionens Folk; dels endelig optegnedes disse Indberetninger til en vis Tid aldeles ikke i Commissionens Protocoller. Da det derfor i September Maaned, med Hensyn til Stadens Renselse, var Regleringen i høj Grad magtpaaliggende at erfare Antallet af de Huse, der havde været angrebne, og af de Døde, og slige Efterretninger ikke vare at erholde hos Sundheds-Commissionen, henvendte den sig til Magistraten og Quartier-Commissairerne. Men Magistraten svarede (28de Sept.), at det var

den umuligt at opgive det rette Antal paa de Døde, eller at oplyse af hvilke Sygdomme de vare døde; thi, siger den, for det første vare mange døde, førend det blev begieret af os at have Tilsyn hver med sit Qvarteer, hvilket ikke skete, førend Alt var i Uorden (det vil erindres, at denne Foranstaltning først gjordes i August); for det andet befindes det, at der gives de Gange (3: Smaagader) og de Huse, hvori ethvert levende Væsen er uddød, saa at der Ingen er tilbage, som kan give Underretning; for det tredje skule mange det rette Tal af deres Døde, i det de angive 2 eller 3, endskiøndt det ved nærmere Undersøgelse befindes at have udgjort 5, 7 eller flere; ja mange negte, tværtimod Sandhed, at have havt Døde.*

Det eneste officielle Støttepunkt for en Beregning over Antallet paa de af Pesten Vortryffede i Kiøbenhavn, ere derfor de aarlige Lister over Copulerede, Fødte og Døde, som allerede dengang af Kirkebetjentene optegnedes. Men at ikke heller en saadan for Aaret 1711 kan være ganske paalidelig, vil allerede tilstrækkelig skønnes af denne ene Grund, at alle kirkelige Ceremonier med Hensyn til de Døde under Pesten vare ophævede. Dog afviser denne Liste vel neppe betydeligt fra Sandheden, og da den ogsaa i andre Henseender giver Stof til interessante Betragtninger, aftrykkes den her i sin Heelhed for hele Aaret¹⁾.

¹⁾Listen er tagen hos Gallisen (p. a. St. S. 31 og 32). I Rasmussen Franckenaus: Det offentlige Sundhedspolitie o. s. v. Kiøbenhavn 1801, S. 19, findes en noget afvigende Angivelse af Dødeligheden i Kiøbenhavn i Aaret 1711, hvilken Angivelse er forf. meddeelt af G. Pontoppidan (død 1814 som Etatsraad og Viceraadmand i Kiøbenhavns Raadstue), „som har givet sig den Uleilighed“, siger Franckeau, „at undersøge det.“ Dog har allerede Kiegels i sin 1799 udgivne anden Deel af Frederik den Fjerdes Historie en, uden al Tvivl paa samme Kilde bygget Underretning. Efter den af

Mars 1711.				Mars 1711.			
	Gopu- terede.	Født.	Dødt.		Gopu- terede.	Født.	Dødt.
Til Jan. 10.	13	43	84	Transport.	467	885	1667
— — 17.	6	35	86	Til Jul. 11.	20	34	225
— — 24.	10	24	61	— — 18.	16	36	340
— — 31.	14	34	80	— — 25.	17	29	445
Til Febr. 7.	20	39	61	Til Aug. 1.	9	32	1026
— — 14.	20	48	63	— — 8.	4	41	1945
— — 21.	13	44	63	— — 15.	"	38	1826
— — 28.	14	29	72	— — 22.	4	55	1912
Til Mart. 7.	11	33	68	— — 29.	2	37	2435
— — 14.	9	31	68	Til Sept. 5.	4	27	2109
— — 21.	12	17	55	— — 12.	1	24	2318
— — 28.	16	29	46	— — 19.	1	20	1744
Til Apr. 4.	5	32	49	— — 26.	1	21	1304
— — 11.	17	35	45	Til Oct. 3.	5	16	964
— — 18.	17	39	52	— — 10.	2	13	608
— — 25.	30	36	65	— — 17.	5	15	665
Til Mai. 2.	27	30	50	— — 24.	10	12	234
— — 9.	36	34	57	— — 31.	8	11	188
— — 16.	24	35	67	Til Nov. 7.	11	14	92
— — 23.	23	41	55	— — 14.	17	15	84
— — 30.	29	34	54	— — 21.	20	11	60
Til Jun. 6.	25	27	50	— — 28.	30	20	64
— — 13.	17	40	54	Til Dec. 5.	25	22	51
— — 20.	16	27	65	— — 12.	34	19	47
— — 27.	25	36	93	— — 19.	39	12	41
Til Jul. 4.	18	33	104	— — 26.	23	20	28
				— — 31.	25	11	22
Kateris:	467	885	1667	I Alt:	800	1490	22474.

Pontoppidan meddelte Liste har de Dødes Antal i de 12 Maanedes af Mars 1711 været følgende:

I Januar	306.
— Februar	251.
— Mars	222.
— April	208.
— Mai	281.
— Junius	256.
— Julius	1434.
— August	9920.
— September	8315.
— October	2346.
— November	286.
— December	151.
Tilfammen	23,976.

Dødeligheden i Kiøbenhavn har altsaa, ifølge denne Liste, været 1503

Af denne Liste erfares uden videre Commentar lettelig den Tid, da Pesten grasserede som Epidemie. I de egentlige Pestuger, fra 21de Junius til 31de October, døde saaledes efter denne Fortegnelse 20,822 Mennesker ¹⁾).

Drager man fra dette Tal 822, som muligviis døde af andre Sygdomme, hvilket er høit beregnet, da som bekiendt under enhver stærkt grasserende Epidemie næsten enhver anden Sygdom antager Epidemiens Charakter, men føier til Differentien et Tal af 500 for en utvivlsom for ringe ansat Dø-

større end ovenfor er angivet. Da det dog er mig ubekiendt, paa hvilke Data Pontoppidans Beregninger støtte sig, har jeg ikke rovet at forkaſte den i Texten anførte og i andre Henseender omstændeligere og mere interessante Liste.

- ¹⁾ Efter et Manuscript i Kæren Brabes Bibliothek i Odense, som giver en Liste paa de som ere døde i Kiøbenhavns 16 Uger fra den 21de Julius (skal være 21de Junius) til 10de Oct. 1711, men forresten bærer Præg af Unøjagtighed, har Mortaliteten endog været større. Den angives for disse 16 Uger til 20,549, og da den ovenfor anførte Mortalitäts-Liste kun for de samme Uger har 19,735 er Differentien 814. For den 10de Uge, fra 22de til 29de Aug., beregner endog Manuscriptet en Dødelighed af 3018, eller 583 større end den ovenfor angivne. Ja Franckenau den Ældre (i hans Brev til Schellhammer l. c.) anfører for en enkelt Uge en endnu større Dødelighed, i det han siger: „Diebus canicularibus graviter admodum sæviebat contagium, sed initio Septembris ad summam *αχμὴν* tandem pervenerat, adeo ut una eademque septimana ter mille & centeni aliquot homines misere deleti fuerint“. Det er forresten interessant af dette Haandskrift at erfare Mortaliteten paa Bazarethene, der angives til 1254, nemlig for 7de Uge 155, for 8de 147, for 9de 192, for 10de 88, for 11te 158, for 12te 161, for 13de 106, for 14de 96, for 15de 90 og for 16de 61. Endog uden Hensyn til at Flere, baade før og efter de i Beregningen medtagne Uger, ere døde paa Sundheds-Commissionens Bazareth, maa en Dødelighed, som den givne, med Sandsynlighed ansees for ringe; navnlig gielder dette om den 10de Uge i Sygdommen, da Dødeligheden vorede til en saa overordentlig Grad. Af den mig ihændekomne Afskrift af Manuscriptet kan ei heller tydeligt sees, om kun Wodruffs Bazareth eller begge Bazareth tillige er meente; der staaer: „døde af Bazaret“.

delighed, omtrent 1000 for dem, der maae antages at være døde af Pesten i Kiøbenhavn fra 1ste Nov. 1711 indtil dens totale Ophør i Foraarsmaanederne af det paafølgende Aar¹⁾, fremdeles 1500 for Pestens Offere i de fra Kiøbenhavn under Epidemien, asspærrede Forstæder, og endelig 500 for de af samme bortrykkede Soldater og Matroser²⁾, især efter Flaas-

¹⁾ Bötticher siger endog (l. c. S. 77), at Pesten i det paafølgende Aar bortrykkede 3 til 4000 Mennesker (*Anno sequente duodecimo quidem continuavit (lues pestifera) sed multo remissius, hinc stragem non ultra tria vel quater mille hominum reliquit.*) Men i hans Beregninger maa i Almindelighed mere end det Halve fradrages.

²⁾ At de mange Dødstilfælde, der indtraf mellem de hjemkomne og i Hospitallerne optagne Matroser og Soldater, ikke ere beregnede med i den givne Mortalitäts-Liste for 1711, er tydeligt nok af de ringe Summer, der anføres for Ugerne i December Maaned. Som allerede ovenfor bemærket gik ingen Dag efter Flaadens Hjemkomst forbi, uden at 10, 20 eller flere Liig, dels fra Kvæsthuset, dels fra Læbegaarden og de andre militaire, extraordinaire Hospitaller, bleve udførte til Begravelse, og hvis man blot med det laveste Tal vil beregne den daglige Dødelighed blandt det Militaire til 10, maatte den ugentlige Mortalitet alene af dette havde beløbet sig til 70, da Listen derimod for hele Staden kun har respective 51, 47, 41, 28 og 22. Vil man indvende, at de som oftest andensteds i Landet, tildeels i Ulandet hjemmehørende og i Kiøbenhavn sig kun temporairt opholdende Soldater og Matroser ikke bør komme med i Beregningen over Mortaliteten i Kiøbenhavn: da bør dette indrømmes, og jeg har derfor ansat Tallet paa de af Pesten i hele Aaret men især efter Flaadens Hjemkomst døde Soldater og Matroser saa lavt, fordi jeg kun vilde have dem medregnede, som havde Hjem i Kiøbenhavn, og af disse var der ikke saa, fornemmelig Matroser. Det maa erindres, at længe før Flaaden i Slutningen af Nov. vendte tilbage, vare Syge paa Hospitalsstube sendte hjem til Kiøbenhavn og optagne i Kvæsthuset, hvor mange smittedes af Pesten og døde; og skøndt Callisen (p. a. St. S. 34), antager at de, der døde paa Kvæsthuset, ere optagne i Mortalitäts-Listen, og at den større Dødelighed blandt Mandfolk end blandt Fruentimmer fra Midten af October Maaned deraf kan forklares: saa indseer jeg dog ingen Grund til, at de Døde fra Kvæsthuset skulde være optagne i Stadens Mortalitäts-Liste til een Tid, og ubetrukkede til en anden.

dens Hiemkomst i Slutningen af November: faaer man 23,000 som det omtrentlige Antal af de, af den her beskrevne Epidemie bortryffede Mennesker, i Kiøbenhavn og dens Forstæder. Erik Torm (p. a. St.) angiver Tallet paa dem, der i Kiøbenhavn døde af Pesten fra April til sidst i October, til 22000 Mennesker; hvilket temmelig nær stemmer med den her glorte Beregning¹⁾. En lignende Mortalitet antager den samtidige Mag. Jacob Muus²⁾. Derimod beregner den til Reguleringen af Kiøbenhavns Rensning i Begyndelsen af November nedsatte Commission (see ovenfor) den allerede da stedfundne Dødelighed til 24—25000 Mennesker; hvilken Beregning, om den endog, som den burde, tillige omfatter de i Kiøbenhavns Forstæder af Pesten Bortryffede, dog upaatvivlelig er for stor. Dette gielder endnu mere om Dr. Vottichers Angivelse af 40,000 Mennesker, der fra Midten af Junii Maaned til Aarets Udgang skulde være døde af Pesten³⁾. Efter den af mig antagne Beregning døde saaledes noget meer end en Trediedeel af Kiøbenhavns Befolkning (omtrent 60,000 Mennesker) eller henved Halvdelen, naar man vil tage Hensyn til, at Stadens sædvanlige Folketal var formindsket ved de Mange, der vare udvandrede af Frygt for Pesten, og ved de ikke Faa, som i højere eller ringere Stilling toge Deel i Armeens eller Flaadens Krigsoperationer.

Med Hensyn til Mortalitetens Forholdet efter Alder

¹⁾ Kiegele (p. a. St. S. 741) siger, at Pesten i Aaret 1711 henrev 23,996 (skal være 23,976) Mennesker i Kiøbenhavn, men begaær aabenbar den Tankeløshed, at overføre hele Aarets, af ham maanedesviis specificerede Dødelighed paa Pestens Regning.

²⁾ See hans Autobiographie i Giesings Jubellære II. D. 1 B. S. 287—309.

³⁾ Ab hoc termino (a medio mensis Iunii) Lues pestifera ad exitum anni usque crudeliter, cum interitu plusquam 40000 hominum, tyrannidem exercuit suam. L. c. p. 77.

og Formuesvillkaar indeholder den her til 'Grund lagte Angivelse af de, i de egentlige 19 Pestuger døde 20822 Mennesker følgende Oplysninger:

Uge.	Mænd.	Qvinder.	Drenge.	Piger.	Fattige.	Summa.
1ste	28	36	18	11	—	93
2den	25	41	25	13	—	104
3die	50	65	45	65	—	225
4de	73	110	72	85	—	340
5te	112	293	128	212	—	745
6te	187	418	180	241	— ¹⁾	1026
7de	274	696	226	594	155	1945
8de	245	620	236	578	147	1826
9de	398	661	313	468	102	1942
10de	506	778	471	592	88	2435
11te	549	639	316	447	158	2109
12te	636	590	414	517	168	2325
13de	480	396	342	420	106	1744
14de	382	284	278	284	76	1304
15de	264	193	224	196	87	964
16de	176	112	134	126	60	608
17de	409	73	72	76	35	665
18de	73	54	44	50	13	234
19de	64	40	32	42	10	188
Summa:	4931	6099	3570	5017	1205	20,822.

Det vil af denne Liste erfares, at Sygdommen, ligesom Tilfældet var i Helsingør, bortrev langt flere Fruentimre, end Mandfolk, hvilket Gallisen (p. a. St. S. 34) udleder deraf, at Kønnet har svagere Kræfter og paavirktes stærkere af Angest og Frygt. Men foruden disse, vistnok meget antagelige Aarsager til Misforholdet, have vel ogsaa andre gjort sig gjældende, saasom den større Pleie og Omhu, Qvindeskønnet af medfødt Medlidenhed skienkede de Syge, og den derved bevirkede større Foranledning til Smitte; men vel især Qvindeskønnet i det Hele overveiende Antal, hvilken Overvægt endnu mere maatte forøges derved, at saa mange Mandfolk i Krigs-

¹⁾Om den formeentlige Aarsag til at Antallet af de døde Fattige (s: Fattigvæsenets Forsørgelse overgivne Personer) ikke ere anførte, see ovenfor.

aarene ved Tienestepligt vare bortkaldte fra Staden. Hvad Sygdommens forskjellige Indflydelse paa de forskellige Aldere angaaer, da er Vistens Inddeling i Mænd og Drenge, Kvinder og Piger altfor ubestemt, til heraf at uddrage, noget tilfredsstillende Resultat. Ved Kvinder og Mænd skal sandsynligen fortrinsviis forstaaes Gifte, eller i det mindste Individer over det 20de Aar; da derimod alle Individer under denne Alder ere indesluttede under Benævnelsen Piger og Drenge. Sygdommen synes imidlertid, naar man vil domme efter den Mortalitetstabel, der for Helsingørs Vedkommende allerede er anført, og den, der senere med Hensyn til Pestens Udbredelse til Amager skal anføres, ikke at have staaet nogen Alder, men omtrent at have vilst sig lige fiendt mod enhver. Det fortæner ogsaa at fremhæves, at Epidemien udsæde en skadelig Indflydelse paa alle Frugtsommelige; i det de fleste af dem, hvad enten de bleve angrebne af Sygdommen, eller ikke, aborterede, i hvilken Tid af Frugtsommeligheden de end befandt sig. Heraf kan den ikke ubetydelige Mængde Fødsler, som Ugen fra 15de til 22de August fremviser, meer end nogen anden Uge i hele Aaret (see den første Liste S. 106), forklares; endskiøndt alle de saa tidligt fødte Børn, at de, paa Grund af manglende Livsøerne, døde strax efter Fødselen, ligesom alle dødsfødte Børn uden al Tvivl ikke ere blevne optegnede i Fødselslisterne. Det er allerede tidligere anført, at Pesten fornemmelig tog sine Offere blandt de Fattige og de under trangere Aar levende Mennesker. Erik Torm (l. c.) udtrykker sig: „at der af Pesten døde 22000 Mennesker, alts ordinaire Folk. Iblandt Stadens næringsdrivende Borgere havde imidlertid Dødeligheden været saa stor, at Regjeringen, efter Pestens Ophør, maatte træffe Foranstaltninger til paany at ophjælpe endel Næringsveie, ved Indkaldelse af duelige Individer fra Udlandet. Boderne, som paa Grund af deres

isoierede Ervemaade, der paa den Tid var der i en langt større Grad end nu, ikke stelden forskaaedes under Epidemier, maatte i Kiøbenhavn ved denne Leilighed dele Skiebne med de Christne. Indtil Begyndelsen af August Maaned var intet Pesttilfælde forekommet iblandt dem, men ved den Tid døde tvende Jøder; hvorfor Nationen under 4de Aug. indgik til Sundheds-Commissionen med Begiering om at maatte udføre deres Syge til det Huus, som de havde bygget udenfor Nørreport, og at maatte begrave de Døde efter deres egne Ceremonier i deres egen Kirkegaard og ved deres egne Følk; hvilket ogsaa bevilgedes. Desuagtet udbredte Sygdommen sig efter denne Tid med stor Voldsomhed iblandt Jøderne. Af de Jødefamilier, der lode meget af Pestens Udelæggelser, var ogsaa den i Kiøbenhavn bosatte Familie Mengs. Dette var Aarsag til, at efter Pestens Ophør udvandrede Hovedet for denne Familie, Professor og Emaillemaler, Ismael Mengs, Fader til den verdensberømte Kunstner Anton Raphael Mengs, med de saa Efterlevende til Tydskland.

Af mere anseete eller bekjendte Mænd døde i Kiøbenhavn af Pesten kun Faa, tildeels af den Grund, at saa mange af Stadens rige og mere betydelige Familier vare udvandrede. Iblandt de af Sygdommen bortrevne Læger ere N. Wagner, J. Lahme¹⁾, og de tvende medicinske Candidater Kelp og H. Ribber i det Foregaaende nævne; jeg maa her tilføie, at ogsaa Dr. Med. Herfort faldt som et Offer for Pesten (henimod dens Ophør i Midten af November Maaned). Dr. Macculoch mistede sin Kone, ligesom Dr. Wotticher sin

¹⁾ Denne paa hiin Tid formedelst practisk Dygtighed, utrættelighed og Frygtløshed berømte Læge maatte, forinden han selv smittedes, opleve, at hans hele Omgivelse bortrøkkedes af Pesten, først hans Kone, derpaa hans Pige, saa hans Børn, det ene efter det andet, og endelig hans Rudst.

Datter. 8 Amtsmestere døde, foruden en stor Mængde Barbeersvende. Jeg kunde navngive de ikke saa Pestpræster, over 20 i Tallet, og Eligbærere blandt Studenterne, der faldt under Udvøvelsen af det dem overdragne Hverv, hvis deres Navne frembød nogen Interesse. Af Stadens 32 Mænd, der fungerede som Qvarter-Commissairer, vare allerede inden d. 28de Sept. 9 døde, og flere bortreves uden Tvivl senere. Sundheds-Commissionens Medlem, Commerceraad Hørning, den designerede Raadmand Christian Meyer, Apotheker Scharfsenberg, der havde siddet i den tidligere, allerede 1710 anordnede Sundheds-Commission, og flere Andre, der stode i Relation til Sundheds-Commissionen, navnlig den i dens Tjeneste saa virksomme Vagtmester Mechlenborg, undgik ikke den fælles Skiebue. Fremdeles borttryffedes Conrectoren ved Kiøbenhavns latinske Skole, Joachim Rolichen, den tydske Præst ved Petri Menighed i Kiøbenhavn, F. G. Menzer, indkaldt fra Pommern 1701, Sognepræsten paa Christianshavn, Mag. Chr. Danckel, begge Capellanerne ved Holmens Kirke, en af Stadens meest formuende Kiøbmænd, Peter v. Hemmert, hvis hele Huus uddøde; en riig Godsseier fra Fyen, Michel Seidelin, der kort i Forveien var flyttet til Kiøbenhavn, tre af Stadens Bogtrykkere, deriblandt den driftige og fortiente Villag Jersin og Jørgen Bering, samt ikke saa „fornemme Demoiseller“ og flere Andre.

Ved Pestens Ophør talte man 500 luffede og ubeboede Huse i Kiøbenhavn¹⁾: et mere talende Beviis for Sygdommens uhyre Ødelæggelser kan vel ikke gives.

Det kunde, skulde man synes, ikke være anderledes, end at en saa stor og for øvrigt saa indgribende Begivenhed som den, hvorom Talen her har været, maatte have udøvet en

¹⁾ G. F. Fr. de Frankenau l. c. p. 379.

mægtig og forbedrende Indflydelse paa Menneskenes hele Moralitet og Sædelighed, om ikke før, saa i det mindste, naar Stormen havde lagt sig, og det i Nød og Glendighed bestedte Folk atter var kommet til Besindelse og Eftertanke. Men endskiøndt den Tro var almindelig og sandt en Støtte i den Tids religiøse Overbeviisning, at den store Ulykke, som nylig havde overgaaet Staden, var et af det høieste Bæsen svunget Tugtenes Riis, formedelsst Menneskeslægten's Ugudelighed: saa var det dog langt fra, at den sandsynlige og rimelige Virkning af en saadan Tro, Menneskenes Forbedring, paafulgte. Dersom vi vilde domme efter den Tids Maalestof, da kunde vi lettelig i den Maade, hvorpaa de Efterlevende ved Calamitetens Opør hengave sig til Munterhed og Glæde finde tilstrækkelige Beviser for denne Paastand. Neppe havde Pesten nemlig nærmet sig sin Ende, neppe var den Menneskemasse, som deels var bortflygtet, deels i Statens Grinder bortstjkket fra Byen, vendt tilbage, førend Kiøbenhavns Indvaanere ved allehaande Lustigheder, ved Maskeraader, Julestuer, Rauefarter, Faste-lavnsløier o. dsl. deels gavede deres Glæde tilkiende over at være undslupne Ulykken, deels søgte Erstatning for saa mange Savn og for de mange Sorgens Dage, de havde maattet glennemleve. Herom undervises vi paa det Bestemteste ved følgende interessante Rescript til Stadens Politimester af 14de Januar 1712: „Saa som Vi ikke uden med stort Mishag have maattet fornemme, hvorledes adskillige gemene Folk af endel forargelige Huse her i Vor Kongelige Residentstad sig til Drukkenskab, Uosagtlighed og videre derpaa følgende syndige og høist strafværdige Modtvilligheder hengive, hvorved ei alene Gud i Himmelen fortørnes og foranlediges sit Brede-Riis, som han nu saa naadelig har bortlagt, igien til større Straf at tage i Haanden, men endog ved deslige ubetænksomme Menneskers utidige Sammenløben ny Infection lettelig kunde forarsages: da til

„alt Saadant at forekomme, er vor allernaadigste Villie og Befaling, at du forderligst overalt Patenter lader opslaae med alvorlig Udvarsel, at dersom nogen saadan utilbørlig Samqvem her i Staden herefter skulde findes, være sig Julestuer, Spillestuer eller deslige, Huusverten eller Vertinden, som saadanne Forsamlinger tilstøder, første Gang skal betale 20 Rdl. til Sundheds-Kassen, og desforuden staae aabenbar Skrifte; og anden Gang Staden forvises. Egeledes ville Vi og, at du ved samme Patenter strengelig lader forbyde Ringkørsen her i Staden udi denne Vinter, under Kanernes og Pestenes Confiscation til Sundheds-Kassen, i Henseende til at formedelst Kanernes og Dæknernes Omstiftelse til adskillige Personer den uhyggelige Contagion lettelig igien kunde antændes.“ o. s. v. Af samme Grund forbydes „Maskerader, Fastelavnsløben og anden utilbørlig Bæsen.“ Skiondt disse Bestemmelser meest bære Præget af en reen Medicinalforanstaltning, saa kan der ingen Tvivl være om, at de muntre Glæder, hvortil Befolkningen hengav sig, ogsaa fra et andet Synspunkt vakte Forargelse. I sig selv vil dog kun Rigoristen uden Mennefskundskab falde paa at fordømme de naturlige Udbrud af Glæde og Eystighed, efter saa megen udstaaet Sorg og Dødsangest; og jeg skulde ikke have tilladt mig en Yttring som den fremhævede, hvis der ikke gaves andre Grunde for den Mening, at den ovenstaaende Ulykke ikke bevirkede nogen Forbedring, eller udslukkede de heftige og flette Lidenskaber, som ved saa mange Omstændigheders Sammenstød under Pesten vare vakte og nærede. Mangel paa Sky for Eiendomsrettens Uantastelighed, de Udsvævelser, som store Pengemidlers Overgang til forhen fattige Personer foranledigede¹⁾, den Ege-

¹⁾ Betegnende ere følgende Vers, færevne midt under Pesten, d. 3die Sept. 1711, af Poreren ved Kiøbenhavns latinske Skole, Bergenbal:

gyldighed, hvormed Døden var seet under Dinene, det ringe Værd, et Menneskeliv derved havde faaet, den profane Maade, hvorpaa de meest rørende Handlinger, Siælens Forberedelse til Døden, Egenes Begravelse o. s. v. forrettedes, eller endog ganske undlobes, kort sagt, den ubundne Maade, hvorpaa Egoismen i enhver Retning havde havt Leilighed til at vise sig paa en Tid, da de fleste menneskelige og guddommelige Love vare suspenderede eller manglede Kraft — disse vare især Narfagerne, der i den Grad omstemte og forhædede de menneskelige Gemytter, at de umuligen saa snart kunde være skiftede til Forbedring. Derfor sporedes endnu lang Tid efter de stærke og kun seent sig tabende Dønninger af det i Farens Tid mægtigt oprørte Videnskaberne Hav.

Lager man Hensyn til den i det Ovenstaaende beskrevne Sygdoms intensive Kraft og afgjorte Smitsomhed, til de mange uheldigt sammenstødende, tildeels allerede udviklede Omstændigheder, en blodig Krigs Fortsættelse, de i Kiøbenhavn nedsatte Sundheds-Commissioners, især den tidligere, Mangel paa Erfaring, tildeelt Myndighed og iboende selvstændig Kraft, den Omstændighed, at Pesten paa en Maade overrumplede Kiøbenhavn, førend den tilstrækkelig var provianteret, den deraf følgende Umulighed ganske at affpærre Hovedstaden fra dens nærmeste Opland, endelig Smitsottens Udbredelse fra Helsingør til Landsbyerne i det nordlige Siælland før Udstedelsen af de egentlige og vel udarbejdede Pestanordninger af 1ste

Dulcis odor lucri — sed quem tot funera spirant,

Dira exhausta lue, quam mihi tristis odor!

O redeant meliora aliis, minus aurea nobis

Tempora, pestifera diffugiente lue!

(See Prof. og Rector N. E. Nisens Skoleprogram for 1813).

August o. fl. a.: da vil man finde det mere begribeligt, om Pesten havde udbredt sig til og ødelagt alle Danmarks Provindser, end at den, som Tilfældet blev, indskrænkede sig til Kiøbenhavns nærmeste Omegn og enkelte Kiøbstæder og Landsbyer i det øvrige Siælland, samt til Moen. Det var ikke blot ved det første Rygte om at Pesten havde forplantet sig til Hovedstaden, at mange, baade enkelte Personer og hele Familier, flygtede ud paa Landet; men ogsaa efterat det var aldeles bekræftet og øiensynligt, at denne Landeplage grasserede i Hovedstaden, ja efterat den næsten havde berørt ethvert af Byens Huse, næsten enhver Families Medlemmer, skete det Samme, uden at der fra Sundheds-Commissionens Side lagdes betydelige Hindringer i Veien for denne for Landet saa overordentlig farlige Udvandring; maaskee af den Grund, at man med Hensyn til Kiøbenhavns flette Proviantering ikke ugiern saae, at den blev befriet for saa mange tærende Munde som muligt. Som et høist skadeligt Exempel i denne Henseende virkede en Kiøbenhavns Præst, Knud Commerups, Opførsel, da han i Slutningen af Julii Maaned modløs flygtede ud paa Landet, efterat han fra Prædikestolen, i en talrig Forsamlings Nærværelse, havde kaldt Kiøbenhavn et Sodoma og Gomorra, og opfordret Enhver, som kunde, til at forlade denne, formedelst dens Ugudelighed til Ødelæggelse indviiede Stad. Ligesom denne Mands Fremgangsmaade paa den ene Side vakte den største Indignation og Harm, saaledes bevægede den paa den anden Side en talrig Mængde Mennesker til at efterkomme hans Opfordring, i det de ansaae det for vist, at ingen Frelse mere var at haabe i Kiøbenhavn. Hvilken Fare herved maatte opstaae for de Steder, som de Flygtende valgte til Ophold, maa være indlysende for Enhver. Ja hans Trods imod den Uvillie, som han ved denne sin

Opførsel havde maattet vække hos enhver Rettefærdige, og ikke mindre hans Eiegyldighed for den Fare, hvorfor han udsatte de Landboere, hos hvem han havde fundet et Tilflugtssted, var saa stor, at han efter sin Flugt paany, ikke af Skamfuldhed eller for at vende tilbage til sin Pligt, men i aldeles private Forretninger viste sig i Staden, for kort efter atter at begive sig ud paa Landet. At Modløsheden ogsaa i Kiøbenhavn ved hans ubetænksomme og utilgivelige Fremgangsmaade maatte tiltage og bidrage til i høi Grad at forøge Pestens i og for sig rædselsfulde Virkninger, er begribeligt¹⁾. Ikke mindre skadelig for Landets Sikkerhed var den umiddelbare Samfærdsel, som Landboerne havde med Kiøbenhavns Forstæder, hvorhen Sygdommen tidlig udbredte sig, og hvor den snart herskede med samme Hestighed, som i Staden selv. Naar Vonderne havde bragt deres Varer til det udenfor Mørreport anordnede Torv og solgt dem, indlogerede de sig i Almindelighed, især hvis de kom langvejs fra, i Forstædernes smittede Vertshuse, uden at ændse den Fare, som derved maatte opstaae for dem selv og deres By. Ja Tankeløsheden eller Frægheden gik saa vidt, at de ikke sielden afhentede og hlembagte Klædningsstykker og Bohave i deres af Pesten bortrykkede Elægtninges Huse. Saaledes skete navnlig i August Maaned en Indberetning til Sundheds-Commissionen, at en Vonde fra Stævnsherred adskillige Gange havde været med sin Vogn, og afhentet Gods fra sin af Pesten døde Svogers Huus udenfor Vesterbro, og derved havde foranlediget Pestens Forplantelse til sin By (Varpeløv). Ikke større Østertanke viste en af Sundheds-Commissionens egne Embedsmænd, Epifemesteren paa Bodruffs Lazareth, der i egne Anliggender og paa

¹⁾At Sag fra det Offentlige Side blev anlagt imod ham, er allerede tidligere (III. B. S. 532) fortalt; men det er mig ubekendt hvad Udfald den fik, eller om den i det Hele ledte til nogen Domfældelse. Det er vist, at de Samtidige med stor Spænding saae Ud'aldet imøde.

egen Haand, uden Hensyn til den Fare, han derved maatte foranledige, reiste til Roeskilde, medens dette Hospital endnu var opfyldt af Pestsyge. Til de ikke saa Klager, der fremførtes for Sundheds-Commissionen over dens Officierer paa Pest-Cazarethene, hørte ogsaa den, at de lode de Syge, som formaaede at betale dem nogenlunde klæffeligt, forlade Sygesluerne uden at giennemgaae den befalede Quarantaine. At mange af disse umiddelbart fra Hospitalet have begivet sig ud paa Landet, er høist rimeligt.

Under disse Forhold var Pestens Forplantelse til Kiøbenhavns nærmeste Omegn næsten uundgaelig, og tidlig traf denne sørgelige Skiebne det lille frugtbare Land, Amager, som allerede da var Hovedstadens meest umiddelbare og, hvad visse Livsfornødenheder angik, eneste Forraadskammer, i det Melk og allehaande da brugelige Havesager daglig indførtes af Landets Beboere, uden at nogen tilstrækkelig Forsigtighedsregel i denne farlige Tid betryggede Indbringerne af disse Nødvendigheds-Artikler for Smitte. Først henimod Slutningen af August traf man den hensigtsmæssige, men dog altid kun halve Foranstaltning, at de Amagerkoner, som bragte Havesager til Byen, for deres egen Sikkerheds Skyld, forbødes at ombringe deres Varer i Husene, men anvistes bestemte Pladser i Staden, hvor de kunde sidde og salbyde dem. Pesten udbrod derfor næsten ligesaa tidligt paa Amager, som i Hovedstaden, og uindskrænket af Læger og Medicinalforanstaltninger, udbredte den sig her med yderste Voldsomhed. Først i October Maaned, da Sygdommen allerede var i Aftagende, synes Sundheds-Commissionen specielt at have rettet sin Opmærksomhed paa denne lige saa vigtige, som sørgelige Begivenhed. Ved denne Tid anmodede Commissionen den før omtalte Medicus Hans Riber om at begive sig ud paa Amager, for i Byerne der at undersøge Tilstanden med Hensyn til

den græsferende Sygdom og derom at conferere med Stadsphysicus Gidel. Amtsforvalteren paa Kiøbenhavns Amt, Rode, blev det paalagt at vise ham al Vifstand i denne hans Forretning. Ifølge de Undersøgelfer, H. Rib er nu anstillede, havde Sygdommen allerede i lang Tid udbredt Skræk og Glendighed blandt Indbyggerne; en overordentlig stor Mængde Mennesker, af ethvert Kion, enhver Alder og Stand, dog meest af de ringere og fattige Klasser, vare i kort Tid døde, og Mange laae endnu syge og døende; Landets Beboere manglede ikke alene Læge og Medicamenter, men ogsaa den fornødne Tillid til disse; ingen Forsigtighedsregler, for at forhindre Smittens større Udbredelse, iagttoges; men enhver overgav sig med taalmodig Resignation til sin Skiebne. Paa Grund af denne beklagelige Underretning søgte Sundheds-Commissionen endelig at bibringe Beboerne bedre Tanker om Nytten og Nødvendigheden af Læger, Medicamenter og de paabudne Forholdsregler, og lovede at overlade dem, dog mod Betaling, en Chirurg, „da ingen Medicus kunde erholdes,* Lægemidler og en Liigvogn, men betingede sig Pestlovenes strenge Efterlevelse. Disse Bestræbelser synes imidlertid ikke at have gjort synderligt Indtryk paa Almagerne. Den 15de Oct. indfandt en Deputation af fire af Dens Beboere sig for Sundheds-Commissionen, og afgave den Erklæring, at de ikke vilde modtage den dem tilbudte Liigvogn, men lovede paa hele Dens Vegne, at hver By skulde holde en egen Vogn til dette Brug; de ansaae Separationen imellem de Syge og Friske, især mellem Ugtefæller, Forældre og Børn for aldeles umulig; de erklærede sig ubillige til at lade deres Syge henbringe i særskilte Huse; de benegtede, at der i deres Byer skete Misbrug med Ceremonier ¹⁾ ved Liigbegiængelfer, med Tractementer i denne

¹⁾ At mange overflødige, baade kostbare, og især under smitsomme Sygdommes Græsferen yderst farlige Ceremonier og Stikke have fundet

Utleedning, som skulde skee paa de Vorde, hvorpaa Eigene havde ligget, med Benyttelsen af de Udbødes Klæder, navnlig Fruentimrenes Raaber o. s. v., og hvad endelig Barberer og

Sted blandt Bønderne i Danmark ved Begravelser, er deels ved det Ovenstaaende antyndt, deels fremgaaer det noksom af det, der ifølge nedarvet Skik endnu er temmelig almindelig Brug. Naar f. Ex. Noget, der ikke ganske er Almisfelem, er død i Kiøbenhavns søndre Birk (og upaatvivlelig i mangfoldige andre Egne af Siælland og det øvrige Danmark), udsendes endnu den Dag i Dag, saa Timer efterat Dødsfaldet er skeet, en Pige i Sørgebragt med en "Svip" (et lille Riis eller Kvist) i Haanden, for at indbyde Slægtninge og Andre, med hvilke den Udbøde stod i Forbindelse, til at overvære Ligets Optagelse af Sengen, Vaskning og Klædning. Efter denne Indbydelse indfinder Konen i hver indbudne Familie sig i Liighuset, og der dannes en Forsamling, som hos de mere Velhavende kan beløbe sig til 40 Personer. De bevertes og forblive i Liighuset 3 à 4 Timer (Klædegilde). Een eller to Dage før Begravelsen hjemhentes Liigkisten, og der skeer da Indbydelse og Forsamling, som ovenansat; kun at de mere fjerntboende Slægtninge, der ikke kunde faae Underretning strax ved Dødsfaldet, nu ogsaa indfinde sig (Kistelæg). Til den egentlige Begravelse indbydes og indfinde sig, foruden Slægtninge, de af Byen, med hvilke Familien staaer i Forbindelse, og ved denne Leilighed ogsaa Mandfolkene, ofte 60 Personer og derover; desuden indbydes alle Byens Mandfolk, unge og gamle, til at drikke "Sal-Bl" (Sialol? — Wresol, Græsol), hvilken sidste Forsamling dog sielden skeer i Liighuset selv, men i en anden Gaard, hos en med Sørgesfamilien Nærbeslægtet. I Liighuset opholde sig, forenbd Liget udbæres, Følge og Bærere omtrent 3 Timer, og bevertes rigeligt med Mad- og Drikkevarer, tildeels i samme Værelse, hvor Liget staaer. I de fleste Sogne føres nu Liget ind i Kirken og bliver der staaende, medens Liigtalen holdes (eller, som Bønden udtrykker sig, "den Udbødes Testamente" oplæses), og nogle Psalmer synges; i andre Sogne nedføres Liget strax i Graven, og Tælen holdes ved den aabne Grav, eller efter dens Tildekning i Kirken. Efter Begravelsen gaaer Følget hjem i Liighuset, for at spise til Middag, og forbliver der til langt ud paa Natten (først Kl. 2 eller 3 om Natten spises til Aften). Alle disse Ceremonier og Forsamlinger, Klædegilde, Kistelæg og Begravelse, finde Sted uden Hensyn til, om den Udbøde er bortrykket af en smitsom Sygdom, eller ikke; thi Bønden har i Regelen ingen Frygt for Smitte, især vel formedelst hans Tro paa en bestemt Tilfæktelse; maa skee tillige, fordi smitsomme Sygdomme sielden give et langvarigt Sygeleie, hvilket han frygter mere end Døden.

Medicamenter angik, som man havde lobet dem, affloge de reent ud at modtage dem, „da de ingen gode Tanker havde om dem.“ Det lader til at Sundheds-Commissionen i det Hele har ladet sig imponere af Deputationens bestemte Erklæring, i det den kun paalagde Amtsforvalter Rode at drage Omsorg for, at Taarnby-Kirkegaard, paa hvilken Gravene deels vare slet bedækkede, deels aldeles aabne, blev forhøiet med Jord; og sendte ham en Barbeer, Martin Johann Wenzel, for dog at forsøge, om de syge Amagere ikke, næst Guds Vistand, ved hans Cuur og Medicamenter skulde finde sig bedre, end ved deres egne indbildte Maader og Opinioner.“ Den Trubsel, der ved samme Anledning faldt, at Sundheds-Commissionen, hvis Amagerne ikke godvillig skulde beqvemme sig til Separation imellem Syge og Friske, vilde indgaae til Rongen med Begiering om, at de ei tillodes at komme ind i Staden uden deres Privilegiens Fortabelse, har neppe frugtet noget, da Kiøbenhavns Beboere i høiere Grad trængte til Amagerne, end disse til hine.

Uagtet denne lidet tilfredsstillende Medicinalforfatning paa et Sted, der laae Centralpunktet for al Danmarks Sundhedsvæsen saa nær under Vinene, tog dog Sygdommen, efterat den især i Maanederne August og September havde raset med en overordentlig Voldsomhed, kiendeligen af i October og November, og var ved Udgangen af denne sidste Maaned saa godt som ophørt¹⁾. Om den ved Pesten forarsagede Dødelighed iblandt Amageres stærkt sammentrængte Befolkning vil man kunne gjøre sig et Begreb, naar man erfarer, at Antallet af de Døde, der efter Middelforholdet af de 10 foregaaende Aar skulde beløbe sig til 85, i Pestaaaret steg til over 1200²⁾.

¹⁾ Imidlertid ringedes dog ikke før i Mai Maaned i det paafølgende Aar (d. 10de) første Gang igien over Liig efter Pesttiden.

²⁾ Hr. Pastor Wøldike, Sognepræst for Taarnby-Menighed paa Amager, hvem jeg her skylder offentlig at bevidne min Tak for den

Uf de andre Kiøbstæder i Stælland, foruden Kiøbenhavn og Helsingør, vides kun Roeskilde, Ringe og Hillerød at være blevene angrebne af Pesten. Til forstnævnte By antager man at den er bleven tilført af Udvandrende fra Kiøbenhavn i Slutningen af Julius eller tidlig i August Maaned. Den opnaaede dog her ingen synderlig Udbredning, i det kun enkelte Huse bleve smittede, og synes atter at være ophørt allerede i Begyndelsen af October¹⁾. Den lærde og dygtige Conrector

Interesse, hvormed han har fulgt nærværende Arbejde, har meddeelt mig flere ikke uvigtige Details angaaende Dødeligheden paa Amager, baade i Aaret 1711 og, for Sammentigningens Skyld, i de nærmest sig til dette sluttende Aar. Uf Laarnbyes Kirkebog erfares, at Antallet af de Døde i dette Sogn i de foregaaende 10 Aar havde været mellem 31 og 60 aarlig, i Ait 433, altsaa omtrent 43 aarlig. I Aaret 1710 steg de Dødes Antal til 121, hvoraf 47 Baadsmænd og Styrmand, som fra 16de Sept. til 13de Dec., dog især i Sept., landfattedes fra Flaaden. I Begyndelsen af 1711 var Mængden af de Døde ikke paafuldende stort, dog noget større end i et sædvanligt Aar nemlig 52; men efter den Tid tiltog Antallet, især fra 24de Julii, saa at der i Julius i Ait jordeedes 44, i August 272, i September 275, og i October 90. I Nov. gik de Dødes Tal ned til 13, og i December døde kun 6. I det andet Sogn paa Amager, Store Magleby, hvor Middelstallet af de Døde for de 12 Aar før 1711 af Kirkebogen sees at have været lidet over 42 aarlig, steg Mortaliteten allerede i Aaret 1710 til 67, men var i Pestaaaret selv 455. Der døde altsaa i Ait i begge Sogne i dette Aar 1207. Det er i Kirkebøgerne ikke angivet, hvor mange der bortrykledes af Pesten og hvor mange af andre Aarsager; men ved at fradrage Middelstallet af Døde i et sædvanligt Aar, vil man omtrent have Antallet af Pestens Offere. Med Hensyn til de Dødes Alder og Alder indeholde Kirkebøgerne saa detaillerede Oplysninger, at man vanskeligt kunde have ventet at finde dem saalangt tilbage i Tiden, og under saa betrængte Omstændigheder. Kun ved 32 Personer er Alderen ikke angivet. I begge Sogne døde der, med Fradrag af disse 32, af Mandkønnet 537, af Kvindkønnet 638. Under 1 Aar var 50; imellem 1 og 5 Aar 168; imellem 5 og 10 Aar 111; imellem 10 og 20 Aar 239; imellem 20 og 30 Aar 209; imellem 30 og 40 Aar 148; imellem 40 og 50 Aar 122; imellem 50 og 60 Aar 100; imellem 60 og 70 Aar 49; imellem 70 og 80 Aar 30; og imellem 80 og 90 Aar 9.

¹⁾Uf Behrmanns historisk-topographiske Beskrivelse af Roeskilde (Kiøbenhavn 1832) S. 163 og 168 sees, at Kirkegaardene til de to nu

ved Byens latinske Skole, Magister Henrik Plate, blev borttrykt af den grasserende Sygdom ¹⁾. Først henimod Aarets Slutning eller maaskee først i Begyndelsen af det næste Aar viste Pesttilfælde sig iblandt nogle Personer af den ringere Stand i Hillerød, tilførte ved Klædningsstykker, der vare udsåserede fra Kiøbenhavn ²⁾. Men her blev det meest ved Strækken, da Sygdommen, strax efter at have vilst sig, igjen ophørte.

Fra Roeskilde udbredte Sygdommen sig paa Landet, i de nærmest omkringsliggende Herreder, uden dog at opnaae nogen betydelig Høide. I en mere sydsøstlig Retning viste Pesttilfælde sig meget tidlig i Greve Landsby, 3½ Mil fra Kiøbenhavn paa Kiøge Landevei, hvor det første Pesttilfælde blev begravet d. 22de Julii. I samme Retning trængte Sygdommen frem til Stævnø Herred, og til den lille Ø Møen. Til denne Ø sendtes fra Kiøbenhavn, ifølge Beboernes Begiering, den 2den October en hamborgsk Barbeersvend, Johannes Günter, med den Ubefaling fra Sundheds-Commissionen, „at han skulde være temmelig god i sine Sager, da han havde været i Danzig i Contagionens Tid og gjort Tjeneste.“ I en mere sydsøstlig Retning naaede Sygdommen til Anderskov Gods og omliggende Rytterdistrict, navnlig til Gierløv Sogn, hvor Bønderne formelig satte sig op imod de giorte Anstalter, i det de ikke vilde taale, at de af Pesten Vordøde skulde begravnes uden Ceremonier. Ifølge en Conseils-Befaling af 8de Sept. skulde de Gienstridige bringes til Bremerholm og straffes

nedlagte Kirker i denne By, nemlig St. Hans's og St. Mortens Kirke, blandt andre bleve benyttede til Pestlige Begravelse.

¹⁾ Gieslings Jubellærere. 2 D. 1 B. S. 168.

²⁾ En Bager fra Hillerød, Peter Jensen, havde under sit Ophold i Kiøbenhavn opbrudt Dørrighedens Segl i sin af Pesten borttrykte Søsters „meget inficeret“ Huus, pakket hendes Seng- og Gangklæder i Sække, og bragt dem med sig til Hillerød (Sundheds-Commissionens Forhandlingsprotocol under 21de Januar 1712).

med at arbejde i Jern. Tildeels paa Grund af disse Stedfundne, i deres Virkninger saa høist skadelige Uordener udgik under samme Dato et Rescript til Amtmændene i Danmark, hvori de alvorligen bleve paaminde om, at overholde de til Forebyggelse af den smitsomme Sygdom udgangne Forordning af 1ste August, især dens Art. 32 og 33, og tillige at indgive Betænkning om Tienligheden af ved enhver Landsby at indgrøfte egne Kirkegaarde, hvor Pestlignene, enten de havde Riste eller ikke, kunde begravet inden 24 Timer.

Var Stælland desuagtet, paa Grund af Omstændighederne, paa en Maade opgivet med Hensyn til Smittens Udbredelse, blev derimod, i det mindste til en Tid, alt Mueligt opbudt for at frelse det øvrige Danmark, ved at afbryde ethvert Samkvem med den smittede Provinds, ligesom de paabudne Foranstaltninger med den yderste Strengthed bleve overholdte. Ingen, af hvad Stand han end var, maatte passere fra Stælland uden Kongens egenhændig underskrevne Pas¹⁾, og dog først udholde en streng Quarantaine. Døde Nogen under Quarantainen, skulde dette strax og umiddelbart indberettes til Kongen selv, og hans videre Bestemmelse afventes, forinden de Øvrige, der vare blevne i Live, turde gaae af Stedet. Havde endeligt de med Pas forsynede Personer udholdt Quarantainen, skulde de meddeles Attester, hvori de selv og deres Effecter paa det Noagtigste vare beskrevne²⁾. Ved disse og lignende Foranstaltninger,

¹⁾ Da Commandanten i Nyborg desuagtet havde ladet den russiske Ambassadrice (see ovenfor III. B. 2 S. 488) og en Geheimeraadinde Tuel passere, der vel havde Pas fra Conseilet i Kiøbenhavn men ikke egenhændigt underskrevet af Kongen, fik han en skarp Trettesættelse (Geheime-Archivet.)

²⁾ Geheime-Archivet. Selv de fra det Kongelige Hof i Gødning assendte Rietberetninger, der skulde assente Kongens Biintetber i Corsø, maatte

der tildeels fik deres Kraft ved de store Vanskeligheder og den Lidskild, som paabyrvedes de Reisende, lykkedes det at afholde Pesten fra de tilgrændsende Øer og Jylland. Kun et eneste Menneske (foruden den i det Foregaaende, 3die B. 2. S. S. 487 omtalte Koffedreng i Kongens Følge) vides at være død af Pesten i Fyen. Det var en Fremmed, der havde skuffet den i øvrigt strenge Opsigt og indsnøget sig til Nyborg; han blev strax kiendt, indsluttet i et assides Huus og strengt behandlet efter Anordningerne. At nogen Eftergivelse i Siøllands strenge Afspærring, fornemmelig med Hensyn til Udgangen fra Søiden til Kiøbenhavn, paa Grund af den i Hovedstaden stigende Hungersnød, senere indtraadte, er i det Foregaaende (3 B. 2 S. S. 566 flg.) fremhævet, uden at dog denne Omstændighed medførte Smittens Udbredelse til Provindserne; tildeels vel fordi denne Frihed saa lidet benyttedes.

Derimod kunde Pestens Overførelse til det Punkt i Herstugdommet Slesvig, der, under den mod Søerrige næsten udelukkende i dette Riges tyske Provindser førte Landkrig, tlente som Mellemstation for de fra Kiøbenhavn oversendte Krigsformodenheder, ikke forhindres. Allerede i Julii Maaned fandtes der 13 Syge, lidende af mistænkelige Tilfælde, paa de Skibe, der havde overført Artilleriet til den ved Kiøbenhavnens Munding beliggende lille Fæstning, Frederiksort¹⁾. Ved strax at sende disse til Quarantaine-Anstalten paa Saltholm lykkedes det vel denne Gang at undgaae Faren; men ved senere Transporter og ved det uundgaaelige Samkvem imellem Garnisonen paa den ene Side og de ankomne Søfolk og Artillerister paa den anden, især med Fruentimre, som vaskede

ikke træde i Land, og Wiinsfadene maatte med Loug trækkes igiennem Vandet ombord og paa samme Maade bebarqueres i Nyborg. (Sammenlæs.)

¹⁾ Rescript fra Frederik den Fjerde til Conseilet i Kiøbenhavn, dat. Kendsborg d. 29de Julii 1711.

Einne for disse, trængte Pestsmitten ind i Fæstningen. Her havde den allerede i flere Maanedes havt Leilighed til at rodse sig, inden man stienkede den synderlig Opmærksomhed. End ikke 18 Slavers Død i Slutningen af 1711, under de mistænkeligste Symptomer, kunde bevæge Fæstningens Chirurger, hvis Ansæelser formodentlig paavirkedes af høiere Indflydelse, til at erklære den græsferende Sygdom for Pest. Først i Midten af Sommeren 1712, da de Dødes Antal daglig vorede, maatte man tilstaae Sandheden, og Fæstningen blev erklæret for smittet. Imidlertid havde Sygdommen formedelst denne „trolose“¹⁾ Udfærd og den derved bevirkede uhindrede Samfærdsel, udbredt sig videre til Nabostæderne og de omkringliggende Landsbyer, saa at en temmelig udbredt pestagtig Sygdoms Tilstedeværelse i begge Hertugdømmer ikke lod sig negte. Efter Overlæg mellem den Kongelige og Hertugelige Regiering blev nu Frederiksborg, Rendsborg, Isehø, Glückstadt, Altona, hvorhen Sygdommen havde naaet, og nogle mistænkte Landsbyer omgivne af en militair Gorden. Vægerne fik Befaling til i Trykken at udgive Anvisninger, saavel til Sygdommens Forebyggelse, som dens Behandling, og til at sørge for, at de nødvendige Lægemidler vare tilstede i Apothekerne. Saasnart det mindste Tegn til Smitte yttrede sig i et Huus, blev det strax spærret og omgivet med en Vagt. De Dødes Begravelser skeete med megen Forsigtighed. De Helbrede henvistes til Hospitaller eller Hytter paa Marken, hvor de maatte opholde sig i 6 Uger. Senge, Sengeklæder, Bohave, der kunde modtage Smitte, ja endog Husene selv, naar det kunde skee uden Fare for Nabohusene, bleve opbrændte²⁾. Paa denne Maade lykkedes det næsten overalt i begge Hertugdømmer, navnlig i Staden Slesvig, hvor nogle Huse

¹⁾ Waldfchmidt de singularibus quibusdam pestis Holsatiæ. Kilon. 1721 (Alb. Halleri disputationes. Tom. V. p. 550.)

²⁾ Waldfchmidt p. a. St.

allerede vare smittede ved Sengenklæder fra Rendsborg at quæle Pestsmitten i Fodselen¹⁾; saa at Pestens Offere, med Undtagelse af de i de omtalte Byer og Fæstninger faldne, ikke bleve mange. Pesten horte endelig aldeles op i disse Egne, efterat den svenske Hær under Stenbock og senere en russisk Hær, efter det for de Danske saa ulykkelige Slag ved Gadebusch i December 1712, rykkede ind i Hertugdømmene.

Frygten for den i Hertugdømmene grasserende Pest foranledigede med Hensyn til det nu pestfrie Danmarks Beskyttelse en Forordning af 10de Oct. 1712, hvorved alle Rejser fra Hertugdømmene til Kongeriget, uden behørigt Sundhedspas, under Livsstraf forbødes. Enhver Rejsende skulde melde sig for de Kongelige Deputerede, General Jobst v. Scholten, Ridder, Geheimeraad Andreas Fuchs, Ridder, og Geheimeraad Christopher Blome, Ridder, og enten af een af dem eller af dem Samtlige lade sig examinare. Blev Nogen, uden et Sundhedspas fra disse, truffen over Grændserne, skulde han strax nedstydes, og Alt, hvad han havde hos sig, paa Stedet opbrændes. — Allerede i August havde (efter Høier) de Lynborgske og Bremiske Regjeringer hævet al Forbindelse med Holsteen, Slesvig og Danmark.

Da et Tidsskrift som nærværende, af en reen historisk Tendens, ikke vel kan optage den i det Foregaaende omtalte Sygdoms medicinske Beskrivelse (dens Symptomer og Behandling), men en saadan i en fuldstændig Skildring ikke bør savnes: agter Forfatteren i et medicinsk Tidsskrift at raade Bod paa denne Mangel, hvorefter han her ikke undlader at underrette det historiske Tidsskrifts Læsere.

¹⁾ I Flensborg blev en Kjøbmands Familie angreben af Pesten, saa at hans hele Huus, paa ham selv og endnu en Person nær, uddøde; men ved Magistratens Naarvaagenhed udbredte Sygdommen sig ikke videre i Staden. (A. Høier Frederik den Tredies Historie i Manuscript.)